

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 5, Sayı 13, Kasım 2018, ss. 219-253.
Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 5, Issue 13, November 2018, pp. 219-253.
ISSN 2148-5704
DOI Number: 10.17822/omad.2018.119
Geliş Tarihi/Received: 15.07.2018 Kabul Tarihi/Accepted: 28.09.2018

T T T N V . Y Y V T N Y S

District of Varto During The 16th Century According to Land Registry Books

Zülfiye KOÇAK*

Öz: Günümüzde Muş iline bağlı bir ilçe olan Varto nun Osmanlı hâkimiyetine geçişi I Selim in Şah İsmail ile yaptığı ve Osmanlı ordusunun başarısıyla sonuçlanan Çaldıran Savaşı sonrasında denk gelmektedir Varto nun nahiye statüsünü kazanması ise 1556 yılından sonra Hınıs ın sancak konumunda Erzurum beylerbeyliğine bağlanmasıyla gerçekleşmiştir Bu tarihten sonra belirli zaman aralıklarıyla Varto nun da dâhil olduğu bölgenin tahriri yapılarak defter hâline getirilmiştir Anlaşıldığı kadarıyla Varto ile ilgili tutulmuş kayıtlar 1538 tarihine kadar gitmektedir Ancak bu kayıtları içeren defterler nahiyenin genel durumu hakkında yeterli bilgi vermemektedir Bu nedenle 1556 yılına kadar nahiyenin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında detaylı verilere ulaşmak mümkün olmamıştır Mesitlerimize göre Varto ile ilgili kayıtlar 1556 yılından itibaren düzenli ve sistematik bilgiler içermektedir Söz konusu tarihten itibaren tutulan kayıtlardan 1556-1568 yılları arasında Varto nun 95 köyü ve 51-54 mezrası olduğu anlaşılmıştır Bunun yanında 1556 yılında nahiyede tahminen 3.902 yılında ise 6.394 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir Bu çalışmada XVI yüzyılda yapılmış tahrir kayıtları incelenmiş ve Varto nahiyesinin o yüzyıldaki nüfus yerleşme ve ekonomik yapısı üzerinde bazı tespitler yapılmıştır Üzünün başlarında bölgedeki Safevî tehdidi Varto nun sosyal ve ekonomik durumunu etkilemişse de bu etki yüzyılın sonuna doğru oldukça azalmış sağlanan huzur ve barış ortamı hem nüfusunun hem de tarımsal faaliyetlerin artışına neden olmuştur

Anahtar Kelimeler Varto Hınıs a uahrir Nahiy e Nüfus

Abstract: The district of Varto that is no part of the city of Muş became part of the Ottoman empire after the Battle of Çaldıran between I Selim and Şah Ismail which was won by the Ottoman army. Varto became a district after Hınıs became part of the Erzurum province after 1556. Afterwards regional land registry records were kept at certain time intervals for the region including Varto and registry books were prepared. As far as we can understand, the records on Varto date back to 1538. However, the books that include these records do not give sufficient information on the general status of the district. Hence, it has not been possible to obtain detailed information on the social and economic structure of the district until 1556. According to our findings, records on Varto contain regular and systematic information starting from the year 1556. It has been understood from these records that Varto has 93-95 villages and 51-54 hamlets during the years of 1556-1568. In addition, it has also been determined that the population of the district was 3.902 in 1556 and 6.394 in 1568. In this study, detailed registry records during the 16th century were examined and various conclusions were drawn regarding the population, settlement and economical structure of the Varto District. The Safevî threat at the region during the beginning of the century had an impact on the social and economic status of Varto, however this impact declined towards the end of the century and the resulting peaceful environment caused an increase in the population as well as in agricultural activities.

Keywords Varto Hınıs and Registry District Population

iri

1556 yılına kadar tümüyle Muş ın bir ilçesi olarak tanımlanmış Varto günümüzde Muş iline bağlı bir ilçe durumundadır Varto nun içinde bulunduğu Muş yresi kuzeyde Çakmak Dağları ve Aladağlar kuzeybatıda Bingöl Dağları ve Akdağ kuzeydoğuda Hüdavendigâr Dağı güneyde

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis/Türkiye, e-mail: zkocak@beu.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0002-1352-9849

ise Sü han Bilican tluğ ve Şerafettin Dağları ile kuşatılmış kuzeyde rzurum batıda Bing 1 doğuda Ahlat atvan ve Bitlis güneyde ise Silvan ve Siirt ile çevrelenmiştir¹ Varto adının nereden geldiği hakkında farklı g rüşler mevcuttur Varto adı bir g rüşe g re milattan nceki ilk binyılda Doğu Anadolu nun büyük kısmına hâkim olan rartulardan rarto² diğeri bir g rüşe g re ise burada ilk yerleşimi kuran rmeni rrensi Vartan Mantagonyan dan gelmektedir.³ Varto ve çevresi tarihî süreç içerisinde ek çok milletin ve kültürün barındığı bir b lge olmuştur Nitekim Asurlular rartular Medler ersler İskender ve İskender in halefleri olan Selevkoslar Romalılar Bizanslılar meviler Abbasiler Hamdaniler Selçuklular S kmenliler Ahlatşahlar yyübiler İlhanlılar Moğollar Kara-Koyunlular ve Ak-Koyunlular muhtelif d nemlerde b lgeyi idare etmişlerdir⁴

Varto b lgesi smanlıların hâkimiyetine kadar Bitlis beylerinin idare ettiği to raklardan oldu B lgenin smanlı Devleti tarafından ele geçirilmesi ise I Selim in (-1520) takip ettiği Safevî olitikasının bir neticesi olarak Şah İsmail ile Ağustos tarihinde ya ılan ve smanlı ordusunun başarısıyla sonuçlanan Çaldıran Savaşı sonrasına denk gelmektedir I Selim bu sefer sırasında yanında bulundurduğu İdris-i Bidlisî'yi Kürdistan memleketlerinin melik ve hâkimlerinin kal lerini kazanmak onların kulluğa ve hizmetkârlığa dair ahit ve imanlarını teşvik etmek muhaliflerin muhalefetine karşı koymak amacıyla rmiye ve şneviye den Amid ve Malatya ya kadar bütün Kürt beldelerine gitmek üzere görevlendirdi.⁵ Bu olitika smanlı Devleti nin kuruluşundan beri uyguladığı yanına çekme meylettirme anlamına gelen istimâlet faaliyetleriyle ilgiliydi⁶ yılı sonbaharında Bidlisî bütün b lgeyi gezerek adışahın istimâlet nerisini Kürt beylerine ilette İlk olarak rmiye ardından Bradost ümerası mir Nasır stunî Soran hâkimi mir Seyyid Baban Cemaati Sarım kradı ile mütteliklik kurdu Daha sonra bu b lgeden ayrılarak İmadiye Hâkimi Sultan Hüseyin ve Cezire Hâkimi Şah Ali ile başarılı g rüşmeler gerçekleştirdi Bidlisî nin Selim Şah-nâme de verdiği bilgilere g re kendisi içlerinde Hısnıkeyfa Hâkimi Melik Halil yyubî Bitlis Hâkimi mir Şerefüddin Hizan Hâkimi mir Davud Sason Hâkimi Ali Bey Nemran Hâkimi Abdül Bey ve İzeddin Şir Bey in oğlu mir Melik Abbas ın da bulunduğu yirmi beş Kürt beyinin katıldığı bir to lantı düzenlemişti Bu to lantıda smanlı adışahına itaat edileceği ve Safevî güçleri tarafından işgal edilmiş to rakların geri alınacağı kararlaştırıldı⁷ Bölgedeki güçler Bidlisî'ye tam destek verirken Bidlisî yılından yılı baharına kadar askerî ve idari bir rütbesi olmaksızın doğrudan sultana bağlı zel statülü g nüllü bir di lomat ve smanlı sultanının doğu siyasetinin aktif bir uygulayıcısı olarak hareket etti⁸ Bu süreçte Bitlis hâkimi mir Şerefüddin Ro eki Kürtlerinin vatani olan Bitlis Muş ve çevresini smanlılara tabi kıldı Kendisine smanlı adışahı tarafından emirlik beratı verildikten sonra da smanlının doğu sınırlarını

¹ Kenan Arınç *Doğal, İktisadî, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle Türkiye'nin İç Bölgeleri* Biyosfer Araştırmaları Merkezi Erzurum 2011, s. 153; Hüseyin Saraçoğlu *Doğu Anadolu Bölgesi* Milli ğitim Basımevi İstanbul , s. 388-393; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* ercüme ikret Işıltan İstanbul niversitesi ediyat akültesi ayınları İstanbul s - Metin uncel Muş *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: Türkiye Diyanet Vakfı ayınları İstanbul s -370.

² M Şerif ırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, I Kültür Sanat ayıncılık İstanbul s

³ Christopher de Bellaigue, *İsyen Toprakları Türkiye'nin Unutulmuş Halkları Arasında* İletişim ayınları İstanbul 2016, s. 44.

⁴ Kemal aşçı *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)* ayımlanmamış Doktora ezi Atatürk niversitesi Sosyal Bilimler nstitüsü arih Ana Bilim Dalı rzurum s -126.

⁵ Vural Genç, "Acem'den Rum'a": *İdris-i Bidlisî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512)*, ayımlanmamış Doktora ezi İstanbul niversitesi Sosyal Bilimler nstitüsü arih Ana Bilim Dalı İstanbul s -286.

⁶ Mücteba İlgürel *İstimâlet DİA Cilt İstanbul s - M Ali nal İstimalet Siyaseti Çerçevesinde smanlı İm aratorluğu nun Kürt olitikası Tarihte Türkler ve Kürdler Sempozyumu Bildirileri (09-10 Ocak 2014)*, Cilt I ürk arih Kurumu ayınları Ankara s -159.

⁷ İdris-i Bidlisî, *Selim Şah-nâme* Hazırlayan Hicabi Kırılgaç Hece ayınları Ankara s

⁸ V. Genç, *agt.*, s. 260-286.

koruma ve asayışı sağlamakla görevlendirilmiş oldu⁹ Bence Muş ve Varto yu da içerisine alan ve mir Şerefüddin'in hâkimiyetinde olan bölgelerde Osmanlı hâkimiyeti sağlanmış oldu¹⁰

Kürt beylerinin sadakat ve itaatini alarak adışaha bağlılığını temin eden Bidlisî kişisini Amasya da geçiren I. Selim'e bölgede kendi yetkilerini ve Acem Şahıyla ilgili haberleri aktardı¹¹ Bundan sonra yapılacak en önemli iş Diyarbakır'ın merkezi Amid'in alınması Safevîlerin bölgeden tamamen çıkarılmasıydı¹² Safevîlerin Diyarbakır muhasarası yaklaşık bir yıl sürmüştü Şehir halkının talebi ve İdris-i Bidlisî'nin tavsiyesi üzerine Bayburt'ta bulunan Bıyıklı Mehmed Paşa ve Rum Beylerbeyi Şadi Paşa adışah tarafından buranın fethine memur kılındılar¹³ Aynı süreçte Şah'a tabi Kürt beyleri de harekete geçerek Amid'i kuşatmak ve Diyarbakır bölgesini hâkimiyet altına almak üzere Çapağçur da tolandılar Bunun üzerine İdris-i Bidlisî ve yanında bulunan Kürt beyleri Çapağçur üzerine yürüyerek Safevîlere bağlı Kürt kuvvetlerinin önünü kestiler ve askeri harekâta katılmak üzere Diyarbakır'e yeldiler¹⁴ Nihayet Eylül yılı Eylül ortasına gelindiğinde Amid'in fethi tamamlandı ve Kasım tarihinde Diyarbakır beylerbeyliğine Bıyıklı Mehmed Paşa atandı¹⁵ Osmanlı'nın Diyarbakır bölgesinde yaptığı ilk tahrirde bu beylerbeylik Amid, Mardin, Sincar, Berriyecik, Ruha, Siverek, Çermik, Harut, Rıgani, Arabgir, Kıgı ve Çemişgezek sancaklarından oluşmaktaydı¹⁶ Burada dikkat çeken temel husus diğer birçok Kürt beyinin idaresinde olan sancaklar gibi, Bitlis'in de tahrirde yer almamasıdır Bunun nedeni Osmanlı Devleti'nin yurtluk-ocaklık sistemini uyguladığı bölgeleri tımar sistemine dâhil etmemesi ve bu bölgelerde tahrir yapılmamasıdır¹⁷ Tahrir kaydında yer almamasına rağmen Bitlis Eylül yılına tarihlenen I. Süleyman (1520-1566) dönemine ait bir kanunnameyi ihtiva eden mecmuuda; "Elviye-i Diyarbakır maale Kürdistan başlığıyla kaydedilen on sekiz sancaktan biri"¹⁸ ve 1527 tarihli bir sancak listesinde de mir Şerefüddin'in yetiminde Diyarbakır Beylerbeyliği içerisindeki on yedi eyaletten biri olarak kaydedilmişti¹⁹

Çaldıran Savaşı bölgede Safevî tehlikesini kısa süreliğine engellemişse de tamamen yok edememişti I. Süleyman'ın daha ziyade batı yönündeki seferlerle meşgul olması bu tehlikenin zamanla gelişmesine ve Anadolu da isyanların çıkmasına zemin hazırladı Bu sırada İran ile çıkan anlaşmazlıklarda yerel hâkimi mir Şerefüddin İran'a keke sancağı tımarlı si ahilerindenken Şah İsmail'e sığınan lama Han da Osmanlılara meyletmişti Sadrazam İbrahim Paşa gelişen durum karşısında lama Han'a Bitlis hanlığını verdi lama Han da rakibi mir Şerefüddin ile giriştiği mücadeleyi kazanarak onu öldürdü lama Han'a karşı koyamayacağını anlayan mir Şerefüddin'in oğlu Şemseddin Eylül yılında veziriazam İbrahim Paşa'ya başvurarak hanlığını geri aldı²⁰ Bu olaylar esnasında sınır boylarındaki gelişmeler emniyeti sarsacak boyutlara ulaştığından adışah da sefere karar verdi - yılları

⁹ İ Bidlisî, *Selim Şah-nâme*, s. 307; Şeref Han Bitlisî, *Şerefnâme*, Cilt: I, Çeviren: Abdullah Yegin, Nubihâr ayınları İstanbul s. 107.

¹⁰ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh IV* alımlaştırın İsmet armaksızoğlu Kültür Bakanlığı ayınları İstanbul s. 249; M. Tuncel, *agm.*, s. 107; Mehmed z VI yüzyılda Bitlis Sancağı netim Nüfus ve Vergilendirme *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey*, (Dubrovnik- Croatia, 20-23 August, 2002), Türk Tarih Kurumu ayınları Ankara s. 107-108.

¹¹ İ Bidlisî, *Selim Şah-nâme*, s. 288.

¹² Murat Alanoğlu *Osmanlı İdarî Sistemi İçerisinde Palu Hükümeti* ayımlanmamış Doktora tezi İstanbul üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul s. 107.

¹³ Nejatü'l-yünc, *Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdari Aksimatı Tarih Dergisi* Sayı 1 İstanbul s. 107.

¹⁴ İ Bidlisî, *Selim Şah-nâme*, s. 314-319.

¹⁵ N. Göyünç, *agm.* s. 107; İbrahimılmazçelik, Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbakır yalieti Valileri (1838)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* s. 107.

¹⁶ M. Mehdi İlhan *Amid (Diyarbakır)*, Türk Tarih Kurumu ayınları Ankara s. 107.

¹⁷ M. Alanoğlu *agt.*, s. 22.

¹⁸ M. Alanoğlu *agt.*, s. 78.

¹⁹ Metin Kunt, *Sancak'tan Eyalete-1500-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi* Boğaziçi Üniversitesi ayınları İstanbul s. 107.

²⁰ M. Öz, *agm.*, s. 32; Bu süreçte gelişen olaylar hakkında bkz. Şeref Han Bitlisî, *Şerefnâme*, s. 452-465.

arasında gerçekleşen askeri harekât sonunda doğu sınırında Erzurum, Kemah ve Bayburt yöresini içine alan yeni bir beylerbeylik kuruldu.²¹ I Süleyman b Iğdeden ayrılmadan önce mir Şemseddin i Bitlis hâkimliğinden aldı ve yerine de İsmail Han ı getirdi. Duruma içerlenen mir Şemseddin Muş ve Varto nun da dâhil olduğu b Iğdeden kaleleri Ro eki ağalarının muhafazasına verdi. Safevîlere sığındı.²² Bu olaydan sonra Bitlis Diyarbakır beylerbeyliğine bağlı klasik sancak konumunda İsmail Han ı raklarına dâhil edildi ve 1533 yılında tahriri yapıldı.²³ Bu tahrirde Varto b Iğdesinin de içinde bulunduğu Handırıs nahiyesi Hınıs ile birlikte Bitlis Vilayeti içerisinde yer almaktadır.²⁴ Ancak Hınıs sancak tarihinden sonra müstakil sancak hâline getirilerek Erzurum beylerbeyliğine bağlandı.²⁵ Bu tarihte Varto ve Handırıs da Hınıs sancağına dâhil birer nahiye statüsündeydi.

Yukarıdaki bilgiler dikkate alındığında Varto ya ait eldeki ilk verilerin 1533 yılına kadar geriye gittiği görülmektedir. 1533 yılından sonra belirli zaman aralıklarıyla tahrirler yapılmış ve bölgenin yerleşme nüfus ekonomik ve askeri yapı kayıt altına alınmıştır. Çalışmamızda bu kayıtları içeren defterlerdeki bilgilere dayanarak Varto nahiyesinin XVI yüzyıldaki nüfus yerleşme ve ekonomik durumu incelenecektir.

1. Kaynaklara Dair

1533-1534 yılları arasında gerçekleşen askeri harekâtların ardından Bitlis ve çevresinde yapılan ilk tahrir ait defter Başbakanlık İsmail Han Arşivi nde bulunan Defterleri tasnifindeki 1533 numarada kayıtlıdır. 1533 tarihli ve otuz dokuz sayfadan oluşan defter “Defter-i İcmâl-i Vilayet-i Bitlis ibaresiyle başlayıp, nefis-i Bitlis, Güzeldere, Tatık, Dere-i Küfündür, Koltik Çukur, Çürümek, Atvan, Sivi, Evar, Selim, Karçikan, Boğnad, Ahlat, Muş, Bulanık, Çankar, Handırıs ve Hınıs nahiyeleri hakkında bilgiler vermektedir. Deftere Handırıs ve Hınıs nahiyeleri yazılırken daha sonraki tahrirlerle karşılaştırıldığında Varto ya bağlı olduğu anlaşılan karyelere ait ilk bilgiler de kaydedilmiştir.

1533 yılından sonra Varto ya dair bilgilerin kaydedildiği ikinci defter Başbakanlık İsmail Han Arşivi nde Maliyeden Müdevver Defterler serisi içerisinde bulunan MAD 1533 numaralı defterdir. Defterin 1533 sayfasında yer alan *tahrîran fî evâ'il-i şehri-i Zilhicce sene 950* ifadesi bu defterin Şubat-Mart 1533 tarihinde hazırlanmış olabileceğini göstermektedir. Sonradan tamir görüldüğü anlaşılan defter eksiktir ve karışık ciltlenmiştir. 1533 tarihli defterde Bitlis e bağlı bir nahiye olan Handırıs bu defterde muhtemelen 1533 yılından sonra müstakil sancak durumuna getirilen Hınıs a bağlı bir nahiye durumundaydı. Daha sonraki tahrirlerle karşılaştırıldığında Varto ya ait olduğu anlaşılan yerleşim yerleri bu defterin 1533-46. sayfa aralığında eksik olarak kayıtlıdır. Bu eksiklikten dolayı nahiyenin toplam geliri ve nüfusu tespit edilemez. Mevcut bilgiler ışığında kayıtlara geçen yerleşim yerleri hakkında bazı fikirler ulaşılabılır.

²¹ Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, s. 264; Feridun Emecen, “İrakeyn Seferi”, *DİA* Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, s. 100; Dündar Aydın Erzurum Beylerbeyliği nin kuruluş tarihinde veya daha ihtiyatlı bir tahmin ile kim tarihleri arasında kurulmuş olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk Arkeoloji Kurumu Yayınları Ankara 1998, s. 60.

²² Metin Tuncel, “Bitlis”, *DİA* Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, s. 100; Z. Ağm, Şeref Han Bitlisi, *Şerefnâme*, s. 468-472.

²³ “Şeyh Ahmed nâm kimesne kadîmü l-eyyâmdan Kürdistan'dan olub ve vilâyet-i Diyarbakır da kendünün kadîmî yerinden ve yurdundan yigirmi bin akçelik tîmâr virilmek için vilâyet-i mezrebeylerbeğisine sene ihdâ ve erbaîn ve tisâmî ete bir ramazanının evâsıtından hükm-i şerif-i âlişân sadaka ve ihsân olunub hâliyâ kendünün yerleri ve yurdları Kürdistan beyleri tasarruflarında olmağile ol yerlerden virilmek müyesser olmayub şimdiki hâlde vilâyet-i mezrebeylerbeğisi olan cenâb-ı saâdet-nisâb devlet-intisâb Rüstem Paşa hazretlerinin emr-i şerifleri ile zikr olan on iki kit a harâbe kurâya birer mikdâr hâsil ta'yîn olunub tîmârî bedeli kabûl idüb inâyet olunmak ümid ider.” Bkz. BOA. TT. d. 189, s. 37.

²⁴ BOA. TT. d. 189, s. 28-34.

²⁵ D. Aydın, *age.*, s. 252.

Varto'ya dair önceki defterlere nazaran daha net bilgiler veren defter, Amasya Antlaşması'ndan sonra gerçekleştirilen tahrir sonuçlarını ihtiva eden tarihli ve Başbakanlık smanlı Arşivi'nde d numarada kayıtlı Hınıs livası mufassal tahrir defteridir.²⁶ Tahrir Kiğı Sancakbeyi Hayreddin Bey tarafından yapılmış tahrir tarihinde bitirilmiştir.²⁷ Bu deftere Hınıs sancağının nereye tabi olduğu yazılmamış olsa da 1556 yılında Hınıs rzurum eyaletine bağlı bir sancak konumundaydı.²⁸ H Şevval M Ağustos tarihinde de rzurum beylerbeyliğine yazılan hükümlerle Hınıs livasının yeniden tahrir edilen defterin merkeze gittiği bilgisi mevcuttur.²⁹ 1556 tarihli Hınıs livası tahrir defterine Hınıs Varto Handırıs Bulanık Bilican Suşehri ksu lmalu ve Malazgirt nahiyeleri kayıtlıdır. Varto ya dair bilgiler defterin ile sayfa aralığında yer almaktadır. Ancak Varto ya ait olan defterin farklı sayfalarında yer alan kayıtlar da g zden geçirilmiş ve bu çalışmaya dâhil edilmiştir.

Varto nahiyesine dair kayıtlar içeren diğer kaynak II Selim d neminde yapılmış tahrir sonuçlarını ihtiva eden a u Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde 70 numarada kayıtlı olan mufassal tahrir defteridir. Defterde Hınıs livası başlığı altında Hınıs Varto Handırıs Bulanık Bilican ksu Malazgirt lmalu ve Ayıntab nahiyelerine dair bilgiler kayıtlıdır. Varto nahiyesine dair bilgiler ise *Nâhiye-i Varto Tâbi'-i Livâ-i Hınıs* başlığıyla ile sayfa aralığında yer almaktadır. Genel anlamıyla numaralı tahrir defteri tarzında düzenlenen bu defterde vergi gelirlerinin miktarları belirtilmiş ancak zeamet mirliva hassı serasker veya si ahi tımarları belirtilmemiştir. H Safer Ağustos tarihinde Mâmrevân Sancakbeyi mer Bey e yazılan hükümlerle Hınıs sancağının tahrir işi kendisine verilmiş³⁰ ve Hınıs sancağında zeamet tasarruf ettiğinden dolayı b lgeyi iyi bilen İbrahim in tahrirde istihdam edilmesi istenmiştir.³¹ H Cemaziyevvel M Kasım tarihinde mer Bey e yeniden hüküm yazılmış ve tahrir sonuçlarını acilen defter hâlinde g ndermesi istenmiştir.³² Bu kayıtlar dikkate alındığında tahririn de tamamlandığı ve defterin muhtemelen yılında gönderildiği sonucuna varılabilir.

Varto hakkında bilgi içeren bir diğer kaynak Ankara a u Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde numarada kayıtlı II Selim d nemine ait icmal defterdir. Deftere Hınıs ve ekman livaları başlığıyla Varto Handırıs Bulanık ksu, Malazgird, Elmalu, Ayntab, Suşehri ve S ylemez nahiyeleri kaydedilmiş ve bu yerlerdeki tımar sahi lerinin kaç akçelik tımar tasarruf ettiklerine dair bilgiler verilmiştir. Varto ile ilgili bilgiler defterin ile sayfa aralığında *Nâhiye-i Varto der-Livâ-i Hınıs* başlığı altında kayıtlıdır. Kaynaklara dair bu izahattan sonra defterlerdeki bilgilere g re VI yüzyılda Varto nun demografik ve iktisadî yapı sı ile coğrafi yerleşimine dair konular ayrı başlıklar hâlinde ele alınacaktır.

2. Nüfus

Bir bölgede yaşayan nüfusu tes it etmek için araştırmacılar farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. mer ütfü Barkan bir haneyi kişi olarak kabul etmekle birlikte bunun ilmî usullerle bulunmuş bir rakam olmadığını bu rakamın b lgeye sosyal yapıya ve aileye g re

²⁶ Defter Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmışsa da orijinal hâli tarafımızdan görülmüş ve incelenmiştir. Bkz. C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü smanlı Arşivi Daire Başkanlığı ayın Nu: 46, Defteri Hâkânî Dizisi: VI, 294 Numaralı Hınıs Livası Mufassal Tahrir Defteri (963-1556), Ankara 2000.

²⁷ D Aydın age., s rzurum Beylerbeyi Ayas şaşasının Hınıs ve Varto çeribaşılığı sorununa dair yılında merkeze g nderdiği mektu ta bu b lgelerin tahririnin Hayreddin Bey tarafından yapıldığı belirtilmiştir. Bkz. B A A.DVNSMHH. d. 4, hüküm no: 61.

²⁸ Bkz. BOA. A.DVNSMHH. d. 1, hüküm no: 411.

²⁹ B A A DVNSMHH d hüküm no ine aynı defterin numaralı hükmünde Van beylerbeyine yazılan hükümde Hınıs sancağının rzurum beylerbeyine tabi olduğu belirtilmiştir. Bkz. B A A DVNSMHH d hüküm no:174.

³⁰ BOA. A.DVNSMHH. d. 7, hüküm no: 118.

³¹ BOA. A.DVNSMHH. d. 7, hüküm no: 60.

³² BOA. A.DVNSMHH. d. 7, hüküm no: 422.

değişebileceğini ifade etmiştir³³ Bununla beraber Nejat Göyünç haneyi 5,³⁴ Mehdi İlhan mid sancağı için³⁵ Mehmed Ali nal Çemişgezek sancağı için kişi olarak kabul etmiştir³⁶ Mehmet z nceliğin defter esaslı bütün nüfus kategorilerinin hesalanmasına verilmesini nüfus tahminlerinin de daha ziyade defterlerdeki yazılı kategorilerin to lamlarına dayandırılması gerektiğini savunmaktadır³⁷ Suraiya aro hi ise katsayı kullanmaksızın doğrudan vergi nüfusunu temel almıştır³⁸ Bu çalışmada hane olarak çift nim çift bennâk ve mücerred³⁹ olarak belirtilmeyen muaflar esas alınmış ve bu esasa dayalı tes it edilen hane sayıları genel kabul g ren beş sayısı ile çar ılı mücerredler eklenerek tahminî nüfus belirlenmiştir

1538 tarihli deftere göre Varto'ya ait köylerin nüfusunu tespit edebilecek verilere sahip değiliz tarihli kayıtlar ise eksik olduğundan net bilgiler vermekten ziyade sadece konuya dair fikir edinmemize imkân tanımaktadır tarihli deftere kaydedilen otuz yedi yerleşimden yalnızca on dokuz karyede nefer sayısı verilmiş diğer yerleşimlere dair herhangi bir bilgi verilmemiştir Bu on dokuz karyede yüz on biri bennâk yetmiş yedisi nim çift ve d rdü de çift olmak üzere to lam yüz doksan iki nefer kaydedilmiş mücerred yazılan kimseye tesadüf edilmemiştir bkz ablo üz doksan iki rakamını genel kabul g ren beş ile çar tığımızda on dokuz karyede tahminî Müslüman kişi yaşadığını s yleyebiliriz Ancak defterin eksik olduğunu g z nüne aldığımızda diğer yerleşimlerde yaşayan gayrimüslim ve başka Müslüman nüfusun varlığı aşikârdır

tarihli tahrir defteri nüfus sayımı ya mak amacıyla değil vergilendirilebilir erkek nüfusu tes it etmek amacıyla hazırlanmış olsa dahi Varto ile ilgili ilk sistematik nüfus bilgilerini bu defterden elde etmekteyiz Defterde bir yerleşim yerinde yaşayan vergi mükellefi erkekler baba isimleri ve akrabalık ilişkileri çerçevesinde çift bennâk mücerred olarak kaydedilmiştir Bunun yanı sıra vergiden muaf olanlar ayrıca belirtilmiş ardından he si to lanarak nefer sayısı yazılmıştır Bu deftere g re Varto nahiyesinde on beş karye ve bir mezra terk edilmiş durumda olmakla beraber toplam doksan üç karye ve elli bir mezra ismi tespit edilmiştir enel to lamda terk edilen yerler haricinde yetmiş sekiz karye ve elli mezrada yerleşimin olması beklenirken bu durum sadece yetmiş d rt karye ve bu karyelere eklenen sekiz mezra için geçerli olmuştur Geriye kalanlar terk edilmediklerine göre tahminî nüfus hesalamasında buralarda yaşayan kişiler olduğunu da g z nüne almamız gerekmektedir ldeki verilere g re yerleşim olan birimlerin he sinde to lam yedi yüz elli iki hane mevcuttu Bu hanelerin beş yüz elli d rdü yani %74'ü Müslüman iken yüz doksan sekizi yani sı gayrimüslimdi Bunların dışında defterde yüz kırk iki mürecced kayıtlı olu he si Müslüman dı Mevcut hane sayılarını beş ile çar tığımızda yılında Varto nahiyesinde tahminî Müslüman gayrimüslim olmak üzere toplam 3.90 kişi yaşadığını s yleyebiliriz bkz ablo Aynı tarihlerde atvan nahiyesinde Boğnart nahiyesinde Hoyt nahiyesinde⁴⁰ Adilcevaz sancağında ise kişi yaşamaktaydı⁴¹

³³ Ö. Lütfi Barkan, “ arihi Demografi Araştırmaları ve smanlı arihi *Türkiyat Mecmuası*, X, (1953), s. 12.

³⁴ Ne at yünç Hâne Deyimi Hakkında *Tarih Dergisi*, 32/ Mart 1979, s. 332.

³⁵ M Mehdi İlhan n altıncı üzyıl Başlarında Amid Sancağı er ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar *Belleten*, LIV/209 (Nisan 1990), s. 217.

³⁶ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı* ürk arih Kurumu ayınları Ankara s

³⁷ Mehmet z ahrir Defterlerinin smanlı arihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, XII, (1991), s. 438.

³⁸ Suraiya Faroqhi, “Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia”, *International Journal of Turkish Studies*, 1/1/(1979), s. 39.

³⁹ smanlı Devleti nde evli olan vergi mükellefi erkeklere bennâk, evli olmayanlara ise mücerred denilmekteydi. Bkz Halil İnalıcık smanlılar da Raiyyet Rüs mu *Belleten*, Cilt: XXIII, Ankara 1959, s. 587-588.

⁴⁰ Ahmet ılmaz *413 Numaralı Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Bitlis Sancağı (1555-1556)*, ayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk niversitesi Sosyal Bilimler nstitüsü arih Ana Bilim Dalı eniçağ arihi Bilim Dalı Konya s -36.

⁴¹ rhan Kılıç *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)* amga ayıncılık Ankara s

yılında İbrahim İrinc ve Anır karyelerinde Müslümanlar ile gayrimüslimler birlikte; Rındali, Kalekendi Ümgüm ve Hasanabad karyelerinde sadece gayrimüslimler diğer yerleşim yerlerinin he sinde ise Müslümanlar yaşamaktaydı n fazla gayrimüslim sırasıyla Hasanabad, Kalekendi Rındali Ümgüm Anır da en az ise İbrahim ve İrinc te yaşamışlardı ayrimüslimlerin az yerde to lu yaşamaları dikkat çekicidir ayrimüslimlerin yaşadığı Rındali Kalekendi Ümgüm için ramine kaydı düşülmüş ancak Hasanabad karyesi için herhangi bir not düşülmemiştir tahrir memurlarının etnik kimlik hakkında genellemelerde bulunma alışkanlıkları bugün bazı kavramlara yüklenen anlamların VI yüzyıldaki anlamlardan farklı oluşu ve smanlı idaresinin to lumu mensu olduğu dinî cemaate göre ayırması gibi hususlar g z nüne alınmadan etnik k ken hakkında ya ıllacak değerlendirmelerde hataya düşme ihtimali olduğu⁴² bilgisinden hareketle adı geçen yerleşimlerde sadece rmenilerin yaşadığını s ylemek yanıltıcı olabilir İbrahim Doğu Anadolu'da Rum, Süryani ve Nasturilerin yaşadıkları bilindiği hâlde tahrir defterlerine bunların he si *cemâ'at-i Eramine* şeklinde kaydedilmişti⁴³

ayrimüslimlerin yaşadıkları k ylerle ilgili dikkat çeken bir diğer husus da dışarıdan g ç almalarıdır Bir k ye dışarıdan geli yerleşenleri ifade eden bir nî sıfatı yirmi altı kişi için kullanılmıştır Bu sıfatla yazılan kişilerin he si gayrimüslim olu on altısı Kalekendi'ye, dördü Ümgüm e ikişer kişi de Hasanabad Anır ve Rındali karyelerine yerleşmişlerdi Gayrimüslim olan bir nîlerin gayrimüslimlerin yaşadığı k yleri tercih etmiş olduğu akla gelen ilk fikir olsa da İran savaşlarından sonra b lgede güvenliğin sağlanmış olması da bir diğer nedendi Bilindiği üzere smanlı Devleti nde nüfus hareketleri ya reyanın kendi iradesiyle ya da bizzat devletin kontrolü sevk ve idaresinde gerçekleşirdi Varto nahiyesinde yaşanan bu nüfus hareketi muhtemelen Safevî tehlikesinin ortadan kalkmasına bağlı olarak reyanın kendi isteğiyle gerçekleşmişti

yılında Müslüman halk en fazla Anır Karatokacı ve Çbudak karyelerinde en az S gütlü ve De ecik karyesi ile Ak ınar mezrasında yaşamaktaydı Si ahi mazul si ahi ve si ahi zâdelerden on d rt kişi Müslüman k ylerine kayıtlı olduklarından Müslüman kabul edilmişlerdir Ayrıca defterde vergiden muaf olduğunu bildiğimiz sekiz imam kayıtlıdır Vergi gelirleri kaydedilmiş Müslüman yerleşimlerinin bazılarında imam bulunmamaktaydı

1568 tarihli tahrir defterindeki veriler, nahiyenin tahminî nüfusunu belirlemeye olanak vermektedir Defter kayıtlarından Varto nahiyesinde sekiz karye ve yirmi altı mezra terk edilmiş olmakla beraber to lam doksan beş karye ve elli d rt mezra ismi tes it edilmiştir enel to lamda terk edilen yerleri hesaba katmadığımızda seksen altı karye ve yirmi sekiz mezrada yerleşimin olması beklenirken bu durum sadece yetmiş iki karye ve bu karyelere eklenen sekiz mezra için geçerli olmuştur ldeki verilere g re yerleşim olan birimlerin he sinde to lam bin yüz seksen bir hane mevcuttu. Bu hanelerin sekiz yüz kırk d rdü Müslüman üç yüz otuz yedisi gayrimüslimdi Müslüman hanelerin to lam haneye oranları gayrimüslimlerinki ise dur Bu hanelerin dışında defterde d rt yüz seksen dokuz mücerred olu bunların üçü gayrimüslimdi Hane sayılarını beş ile çar ı mücerredleri eklediğimizde yılında Varto nahiyesinde tahminî Müslüman gayrimüslim olmak üzere to lam kişi yaşadığını s yleyebiliriz bkz ablo tarihinde Kız-uçan nahiyesinde 1.551, Gürzelik nahiyesinde ise kişi yaşamaktaydı⁴⁴ akın b lgelerde olan bu nahiyelerle karşılaştırdığımızda Varto nahiyesinin kalabalık bir nüfusa sahi olduğu g rlmektedir yılından yılına kadar nahiyeye nüfusunun oranında artması dikkat çekmektedir Bu artış b lgede sağlanan barış ve huzur ortamıyla açıklanabilir İbrahim Şah ahmasb ın Varto nun da

⁴² M. A. Ünal, *age.*, s. 55.

⁴³ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)* Türk tarih Kurumu yayınları Ankara s

⁴⁴ Zülfıye Koçak smanlı ülümler ünde Kız- uçan Nüfus ve erleşme (1518-1927)", *Pülümür to ya ayınevi* İstanbul s -25.

içinde bulunduğu b lgeye ⁴⁵ ve 1552⁴⁶ yıllarında iki sefer düzenlediği bu seferler esnasında zellikle Muş Ahlat ve Adilcevaz ı yağmaladığı bilinmektedir ⁴⁷ Bu olaylar sırasında b lge halkı muhtemelen yerini yurdunu terk ederek daha güvenli b lgelere gitmişti yıla gelindiğinde ise Safevî askerleri b lgeden çekilmiş sağlanan barışın ardından halk yaşadığı b lgelere d nerek tarım ve hayvancılık faaliyetlerine başlamıştı Bunun yanı sıra refah ve huzur ortamının etkisiyle VI yüzyılın ikinci yarısında smanlı Devleti nin genelinde doğal bir nüfus artışı olmuştu Bu etkenlere bağlı olarak Varto nahiyesinin nüfusu da nceki yıllara g re kayda değer oranda artmış g rülmektedir

yılında Şeyhgeldi Harik ve İlyas karyelerinde sadece Müslümanlar yaşarken sonradan Şeyhgeldi ye sekiz Harik e d rt ve İlyas a yirmi hane gayrimüslim yerleşmiştir yılına gelindiğinde adı geçen karyelerde Müslümanlarla gayrimüslimler bir arada Rindali, Kalekendi ümgüm Hasanabad Anır Balıklavi ve irconik karyelerinde ise sadece gayrimüslimler yaşamaktaydı Bu karyelerden irconik ve Balıklavi de yılında sadece Müslümanlar yaşarken zamanla bu durum tersine d nmüş ve buralarda sadece gayrimüslimler yaşamaya başlamıştı Adı geçen karyeler dışında kalan ve vergi gelirleri kaydedilen bütün yerleşim birimlerinde ise Müslümanlar yaşamaktaydı Burada şunu da ifade etmek gerekir ki hâsılları kaydedilen ve terk edilmiş olduklarına dair herhangi bir ifade bulunmayan yerleşimlerde vergi yükümlüsü olmayan bir miktar kayıt dışı nüfusun yaşadığı tahmin edilebilir Kayıt dışı kalan bu nüfus da dikkate alındığında nahiyede tes it edilen tahminî nüfustan daha fazla nüfusun yaşadığı s ylenebilir

yılında olduğu gibi yılında da zellikle gayrimüslimlerin yaşadığı karyelere dışarıdan geli yerleşenler olmuştu Bir nî tabir edilen kırk d rt kişiden on d rdü Rindali on ikisi Kalekendi yedisi Şeyhgeldi beşi ümgüm üçü Anır biri irconik ve biri de Balıklavi karyesine yerleşirken sadece bir kişi Müslümanların yaşadığı Karagiviç e yerleşmişti ayrimüslim yerleşimlerine gayrimüslimlerin Müslüman yerleşimlerine Müslümanların yerleşmesi dinî aidiyet hissinden kaynaklanmış olmalıdır

3. Yerle im

153 tarihli ta u tahrir defterinde Varto ya dair ilk yerleşim bilgilerine yer verilmiştir Bu defterde Varto ismi geçmemiş olsa da daha sonraki tahrirlerle karşılaştırıldığında Varto ya ait olduğunu tes it ettiğimiz otuz bir karye ve on bir mezra kayıtlıdır⁴⁸ (bkz. Tablo 1). Bunlardan Devletşah Anır l ümgüm azuki Şahmerkaman ve Kızılmescid karyeleri ile Sultanşe ve Bağlavi mezarlarını Bitlis ten Mehmet Bey ir Ahmed karyesini ir Ahmed çbudak karyesini Hamza Ağa ve Ka ucu Mezrası nı da Murad adlı kişi tasarruf etmekteydi Diğer yerleşimlerin kimler tarafından tasarruf edildiğine dair herhangi bir açıklama yaılmamıştır Karyelerden Kalecik ve Karagiviç mezralardan K rkasım ve Alag z ün hara hâlde olduğu

⁴⁵ yılında düzenlenen seferde Şah ahmasb oğlu İsmail Mirza nin adamlarından Şahkulu Sultan Avşar ı kendisine bağlı birliklerle smanlı sınırına g ndermişti Bu kuvvet Ahlat ile etrafındaki bütün yerleşimleri yağmalayı at koyun ve sığırlı ele geçirirken Şah ahmasb ın kendisi de Hmıs ve çevresine saldırı oraların tamamını ateşe verdikten sonra asin e geçmişti Buradan da Ali Sultan ı asker eşliğinde Ahlat, Güzeldere, Adilcevaz tarafına g ndermişti Bu birliğin saldırısından sonra Muş ve çevresinde yerleşim ve ekili alanlardan hiçbir eser kalmadığı ifade edilmektedir Bkz. Hasan-i Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, Editör: C. N. Seddon, Baroda 1931, s. 332- Şerefnâme nin yazarı Şeref Han Bitlisi de yılı olaylarını anlatırken Şah ahmasb ın b lgedeki olumsuz faaliyetlerine değinmiştir Bkz. Şeref Han Bitlisi *Şerefnâme*, Cilt: 2, Çeviren: Abdullah egin Nubihâr ayınları İstanbul s -178.

⁴⁶ yılındaki ikinci yağmada Şah ahmasb daha nce İran a sığınan Bitlis Hâkimi Şemseddin Han ı rcis ve Bargiri ye Şahverdi Sultanı da asin e g ndermişti Şemseddin Han Muş vası ndan ve Ahlat tan koyun sığır ve camuş ile atı alarak Ahlat Kalesi ndeki kişiyi ldürmüş ve geri d nmüştü Şahverdi Sultan ise asin in ardından Muş ve Bitlis kalelerine hücum ederek buradaki si ahilerin büyük kısmını katletmiş ve her tarafı yakmıştı Bkz. H. Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, s. 357- yılı olayları için bkz. Şeref Han Bitlisi, *Şerefnâme*, Cilt: 2, s. 182-183.

⁴⁷ Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları I* İsam ayınları İstanbul s

⁴⁸ BOA. TT. d. 189, s. 28-34.

belirtilmiştir İra bu tarihlerde kısa süreliğine yatışmış olan Safevî meselesi yeniden gündeme gelmişti⁴⁹

yılında düzenlenen defterde Varto ya ait otuz üç karye ve dört mezra kayıtlıdır bkz. ablo Ayrıca bu karyelerin on dörtünde *hâli ani'r-re'âyâ* boşalmış notu düşülürken mezralarda yerleşim olduğuna dair de bir iz rastlanmamıştır yerleşimlerin boş olmasında Osmanlı-İran savaşlarının etkili olduğu aşikârdır İra Erzurum beylerbeyliğinde bu tarihlerde yayın tahrirlerde kırk elli yıldır devam eden Kızılbaş fetretinden dolayı bölgenin hâlinin hara ahâlisinin ise dağılmış olduğu belirtilmiştir⁵⁰ Anlaşılan İrakeyn Seferi Osmanlı'nın Şark meselesine çözümler getirememiş taraflar arası çekişmeler çatışma alanlarına yakın olan bölgelerde güvenliğinin tam anlamıyla tesis edilememesine neden olmuştu⁵¹ yerleşim yerleri açısından eksik olan bu defterdeki verileri tarihli defterle kıyaslamak doğru sonuçlara götürmeyecektir. Ancak 1538 tarihli defterde yer alan ve daha sonraki tahrirlerde de bulunan karye ve mezraların 1538 yılında mevcut oldukları kabul edildiğinde Varto ya bağlı karye sayısının beş yıllık zaman zarfında artmış olduğu sonucuna varılabilir İra tarihinde mezra olarak kaydedilen Dağlık Kaşık Kırkasım ve Devecik'in 1538 yılına gelindiğinde karye olarak kaydedilmeleri kısmi bir büyümeye işaret etmektedir

tarihli Hınıs livası tahrir defterinde Varto dan ilk defa nahiyeler olarak sız edilmektedir Osmanlı idari teşkilatında nahiyeler VI yüzyıldan itibaren sancakların alt bölümlerini ifade etmeye başlamış bir sancağa bağlı bulunan yerleşim yerlerinin idari ve coğrafi sınırlarla muayyen bölgelere ayrılması sonucu oluşan en küçük idari birimi tanımlamak için kullanılmıştır Nahiyeler genellikle ana yerleşimin adını almakla beraber bazen de yerleşimlerin coğrafi konumunu ve ekonomik zelliğini yansıtan isimler alabilmekteydi⁵² 1556 yılında Varto nahiyesi herhangi bir yerleşim merkezinin adını almamış batısında Handırıs nahiyesi doğusunda Bulanık nahiyesi güneyinde Muş sancağı kuzeydoğusunda Hınıs nahiyesi kuzeybatısında Ekman sancağı ile çevrili coğrafi bölgeyi tanımlayan bir isim olarak kullanılmıştır tarihli deftere Varto ya ait doksan üç karye bkz. ablo elli bir mezra bkz. ablo to lamda yüz kırk dört yerleşim yeri kaydedilmiştir Bu yerleşim yerlerinden Değnek Çatmameşed Haşhaş Ono Kozlucaviran Sığdırlı⁵³ Karacaviran, Ömerköy, Aradere Akmeşed Beyçimeni Değirmenderesi Karaviran Çatviran ve Yoncalu karyeleri ile Haramlı Mezrası terk edilmiş durumdaydı 1538 yılı verilerini 1538 yılı verileriyle karşılaştırmak mümkün görünmemektedir Çünkü tarihli defterde Hınıs nahiyesinin tamamı ve Varto nahiyesinin baş tarafı eksiktir

tarihli olduğu düşünülen II Selim dönemine ait defterde Varto ya ait doksan beş karye (bkz. Tablo 7), elli dört mezra bkz. ablo to lamda yüz kırk dokuz yerleşim yeri kayda geçmiştir Bu verilere göre 1538 yılından 1538 yılına kadar aradan geçen on iki yıllık zaman zarfında karye sayısında mezra sayısında küçük bir büyüme gerçekleşmiştir Bu süreçte İra ile anlaşma sağlanması bölgede kısmen güvenlik tesis edilmiş olmasına rağmen yerleşimdeki bu sınırlı büyüme Varto nun dağlık coğrafyası ve sert karasal iklimiyle alakalı olmalıdır Beyyurdu İnebey Ono Beyçimeni Değirmenderesi Çatviran ve Yoncalu karyeleri tarihli defterde bulunurken tarihli defterde yer almazken Kaşdere Ağca mar Ağca marviranı Kızılkaya Devriviranı Seydibeyyurdu Abaderesi Mescidlü ve Dirik karyeleri 1538 yılında ilk defa karşımıza çıkmaktadır 1538 yılında karye olarak kaydedilen Kalecik-i Diğer Ke enekli Kozlucaviran Karakilise Değnek ve Karaviran 1538 yılında mezra olarak kayıtlıdır 1538 yılında mezra olarak kayıtlı olan Hüseyin Karamişe

⁴⁹ Özer Küpeli, *Osmanlı- Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, editör E. Ayınevi İstanbul 2014, s. 40.

⁵⁰ BOA. TT. d. 199, s. 3-4; BOA. TT. d. 205, s. 15.

⁵¹ F. M. Emecen, *Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 265; Feridun Emecen, "Süleyman I", *DİA*, Cilt: 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul s.

⁵² İlhan Şahin, "Nahiyeler", *DİA*, Cilt: 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul s. 111-112; İlhan Şahin, "Nahiyeler", *İA* Cilt: 38, Milli Eğitim Basımevi İstanbul s. 111-112.

⁵³ Bu nâm-ı diğer Karacaviran olarak kayıtlı olan Sığdırlı karyesidir Bkz. BOA. TT. d. 294, s. 83.

Çal mer ve onokendi nde ise durum tersine gerçekleşmişti tarihli defterde geçen Haramlu zçıkaran Amıkmişe ve Mıtlı mezraları tarihli defterde mevcut değillerdir Delev inar irgaib Karag l Kelovik Karasaid Selurvank ? Kızılg l Dilküdeliği Suluyurdu Hanako ? ve İzzetlü mezraları ise ilk kez tarihli defterde karşımıza çıkmaktadırlar Hüseyin⁵⁴ Viranşehir Ar aderesi Kaşdere Kızılkaya Kalecik Devriviran Karacaviran merk y karyeleri ile İzzetlü Karataş Kızılyatak Değirmenli Diğer Karataş ındıklı Kilise Karaağaç Viranşehir Karaviran Kalecik-i Diğer De elü Ak inar Kızılağaç eylekderesi Ke eneklü Selurvank Kızılağaç⁵⁵ Kara inar Hanako ? Armudlu S gütlüziyareti ale ündoğmuş Karakilise ve Kozluviran mezraları ise yılında terk edilmiş durumdadır Adı geçen bu yerleşimlerde yılında da nefer sayısı verilmemiş sadece hâsılları yazılmıştı Muhtemelen o tarihlerde de buralarda ya çok fazla insan yaşamıyor ya da buralar terk edilmeye yüz tutmuştu

II. Selim dönemine ait 1568 tarihli icmal defterde Varto nahiyesine ait doksan bir karye bkz ablo otuz altı mezra bkz ablo olmak üzere to lam yüz yirmi yedi yerleşim yeri kayda geçmiştir Kızılmeşhed Bezan Değnek Aygırçukuru Biraniç Haşhaş Viranşehir S gütlü Beykendi Karacaviran Abdalcık İlmüddin Akmeşhed, Pirahmed, Karagiviç, merk y Kaşdere Çal mer Hüseyin ve Devriviran tarihli mufassal defterde karye olarak kayıtlı iken tarihli icmal defterde yer almamaktadırlar Kalecik-i Diğer Bübüklü Karaluhacı Kızılağaç Kısıkdere Çukurviranı Kaldırım erk rüsü Kavaklu Bayramca ve Hasanikanlı ? karyelerinde ise tersi bir durum s z konusudur Mezralarda ise Ak inar eberrüklü Bazarcıkviran D nmelik iyaret azukimağarası Kızılyatak De elü Kadem ırahlig l ündoğmuş Kozluviran Karakilise Delay ınarı Suluyurdu Hanako İzzetlü Karagöl, Kelovik ve Selurvank 1568 tarihli mufassal defterde olup 1568 tarihli icmal defterde mevcut değillerdi Haramlu Armudlusekü Handere Çeraklu ülükendi Kom Ağcakaya Kızılmesjid Külüsük Meri Karaseydi Harik ve ılanluca mezralarında durum tam tersinedir Bununla birlikte tarihli mufassal defterde mezra olarak kaydedilen Kara inar Ke eneklü K rkasım Karataş Armudlu Kızılg l ve Dilküdeliği aynı tarihli icmal defterde karye mufassal defterde karye olarak kayıtlı olan Kızılmeşhed ise icmal defterde mezra olarak kayıtlıdır

nceki satırlarda serdedilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla VI yüzyılda Varto nahiyesinde yoğun bir yerleşim olmadığı g rülmektedir Bu durum hem Varto nun coğrafi ya ısıyla hem de sınır b lgesinde yer almasıyla ilgiliydi İra nahiye arazisinin dağlık olması ve karasal iklim yerleşim düzenini temelden etkilemektedir İne ana yollardan uzak ve dağlarla çevrili olması burada sanayi ve ticaret faaliyetlerinin gelişmesini engellemiş dolayısıyla bu da yerleşimi olumsuz etkilemiştir Ayrıca bu süreçte devam eden uzun İran seferlerinde Varto nun dâhil olduğu Hınıs sancağı rzurum beylerbeyliğinin hudut sancağı konumundaydı Sancağın doğu sınırı beylerbeyliğin dolayısıyla smanlı nın İran sınırını teşkil ediyordu Hınıs sancağının hudutta olmasından dolayı birçok defa İran kuvvetlerince yağma edilmek suretiyle tahri edilmişti⁵⁶

4. ktisad Ya ı

a. Vergiler

tarihli defterde Varto ya ait yerleşimlerden *resm-i çift*, *bennâk* ve *gayrihi* adı altında akçe vergi tahsil edilmiş ancak bu verginin kimden ne kadar alındığı yazılmamıştır Adı geçen vergiyle beraber sadece hâsılları yazılmış karyelerden mezralardan olmak üzere toplamda 21.817 akçe gelir elde edilmiştir Bitlis sancağına bağlı Handırıs ve hkan nahiyeleri içerisinde zikredili daha sonraki tahrirlerle karşılaştırıldığında Varto ya ait olduğu tes it edilen otuz bir karye ve on bir mezradan elde edilen bu gelirlerin smanlı-İran

⁵⁴ Bu karye nâm-ı diğer skidam olarak kaydedilmiştir Bkz K M d s a

⁵⁵ Nâm-ı diğer Sorkunlu Kilise olarak kaydedilmiştir Bkz K M d s b

⁵⁶ D Aydın *age.*, s. 253.

savaşlarının olduğu bir d nemde masraf ve mühimmat temini açısından bir karşılığının olduğu aşıkârdır bkz ablo yılına ait defterde bütün karyelerden *resm-i çift*, *resm-i bennâk*, *resm-i giyah*, *öşr-i bostan*, *resm-i küvvare*, *resm-i zemin* ve *resm-i deştbanî* adıyla muayyen vergiler alındığı kayıtlara geçmiş ancak miktarları hakkında bilgi verilmemişti Ayrıca Mühürdar Sultanşe Bezan ve Kalekendi karyeleri dışındaki tüm karyelerden *resm-i gavers*, Da ak Hınzori Mıthırconik ve K seveli den de *resm-i asiyâb* alınmıştı Bu vergi oranları hakkında da herhangi bir kayıt mevcut değildir yılında tüm yerleşimlerden genellikle aynı tür vergiler alınmıştı

tarihli defterde Varto nahiyesindeki vergi gelirleri hakkında bazı bilgilere ulaşılabilmektedir Ancak bu defterde sadece zeamet ve mirlivâ hassı kaydedilen yerler için vergi miktarları yazılmış si ahi ve serasker tımarı olarak kaydedilen yerlerde ayrıntıya girilmeden yalnızca vergilerin isimleri zikredilmiştir Deftere g re yılında Varto nahiyesinde on beş farklı vergi kalemi mevcuttu Bunlar içerisinde şahıs başına alınan beş vergi bulunmaktaydı Mîrî arazi sisteminin uygulandığı b lgeerde çift denilen muayyen büyüklükteki araziye tasarruf eden Müslüman reayadan alınan *resm-i çift*, Varto nahiyesinden 40 akçe aynı şekilde yarım çiftlik nim çift arazi tasarruf edenlerden de akçe olarak alınmıştı

VI yüzyılda çift resmi Çemişgezek⁵⁷ ve Mardin⁵⁸ sancaklarından akçe alınırken Varto nahiyesinden akçe alınması muhtemelen Safevî kuvvetlerinin b lgede oluşturduğu tahribatla alakalıydı Nitekim Safevî askerleri bu b lgeye geldiğinde her tarafı yakı yıkmış evleri tarlaları ve ekinleri talan etmişti⁵⁹ Safevî tehlikesi geçtikten hemen sonra ya ılan tahrirde b lge halkının bu durumu g z nüne alınmış ve verginin oranı az tutulmuştu İra aynı d nemde Safevî saldırılarına maruz kalan Adilcevaz sancağında halk avâriz-ı divâniye ve tekâlîf-i örfiye vergilerinden muaf sayılmıştır⁶⁰

smanlı Devleti nde başkasına ihtiyaç duymadan kendi geçimini sağlayan Müslüman bekâr erkeklerden alınan vergiye *resm-i mücerred* denilmekteydi Mücerredler to rak işçisi olabildikleri gibi başkalarının arazisini kiralamak suretiyle de kazanç elde edebilirlerdi⁶¹ Varto nahiyesinde mücerred yazılanların hangi yollarla kazanç elde ettiklerine dair herhangi bir bilgiye tesadüf etmesek de bunlardan *resm-i mücerred* adıyla akçe alındığını kayıtlardan ğrenebilmekteyiz arım çiftten az araziye eki biçen evli Müslümanlardan alınan *bennâk resmi* de Varto'da 12 akçe olarak alınmıştı

Müslüman olamayanlardan alınan *ispenç resmi* miktar ve mahiyet bakımından bazen Müslümanlardan alınan çift resmine⁶² bazen de bennâk resmine⁶³ karşılık geldiği ifade edilmiştir İs enç resmi alınabilmesi için reayanın cizye verebilme yeterliliğine yani akçelik menkul mala sahi olması gerekirdi⁶⁴ İs enç resmi Varto nahiyesinde vergi mükellefi olarak yazılan her gayrimüslim erkekten akçe alınmıştı Bu vergi yılında Kalekendi'den 1.175, Hasanabad'dan 1.550, Rindali'den 950, Anır'dan 525, Gümgüm'den 500, Pirahmed'den 75 ve Zirink'den 50 olmak üzere toplam akçe olarak tahsil edilmişti İde edilen is enç resminin akçesi zeamet gelirlerine akçesi Hınıs mirlivâ hassına akçesi Kiği

⁵⁷ M. A. Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 116.

⁵⁸ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara s

⁵⁹ H. Rumlu, *age.*, s. 332-360.

⁶⁰ “Kasaba-i mezbe rede mütemekkin Müslimânların ve rmenilertün ve Adilcevaza tâbi olan kurâ ahâlisi Müslimânları eküb biçtiklerinin şır-i şer iyesin virüb ve rmeniler hums ve is ençesin virdiklerinden sonra cemî avâriz-ı divâniye ve tekâlîf-i örfiyeden ve âdet-i aġnâmlarından ve sâ ir rüs mâtdan mu âf ve müsellemlolar diyu defter-i atik-i âdişâhîde mukayyed olmağın yine ol minvâl üzere defter-i cedîd-i hâkâniye kaydolunub şerh virildi.” Bkz. BOA. TT. d. 297, s. 5.

⁶¹ H. İnalçık *agm.*, s. 588.

⁶² Neşet Çağatay smanlı İm aratorluğu nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5/5, 1947, s. 507.

⁶³ H. İnalçık *agm.*, s. 604.

⁶⁴ N. Çağatay, *agm.*, s. 507.

mirliva hassına ve akçesi de si ahi tımarına dâhildi yılında nahiye gelirinin sını bu vergi oluşturmaktaydı

K ylü ile eski seny rler arasındaki bazı feodal hizmetlerin smanlı Devleti nde araya çevrilmiş hâli olarak tanımlanan *âdet-i ırgadiye*,⁶⁵ Doğu Anadolu daki sancaklarda önceden beri fiilî hizmet şeklinde uygulanmış smanlı idaresi zamanında da araya d nüştürülmüştü⁶⁶ Nitekim 1540 tarihli Diyarbekir Vilayeti Kanunu'nda bu durum *bir hâneye üç gün ırgadiye bağlanmışdır ve her gün ikişer akça takdir olunmuşdur ki her hâneye altı akça olur gerekse sipahilerine üç gün ırgadlık işleyüp gerekse akçasın alalar*⁶⁷ şeklinde ifade edilmişti. 1556 yılında Varto nahiyesinde is enç resmi alınan yedi karyede yaşayan her gayrimüslim neferden akçe üzerinden to lam akçe ırgadiye alınmıştı Bu miktarın akçesi zeamet gelirlerine akçesi Hınıs mirlivâ hassına akçesi Kiğı mirliva hassına ve akçesi si ahi tımarına dâhildi yılında Varto nahiyesinden elde edilen gelirin ünü ırgadiye resmi oluşturmaktaydı

Varto da ziraî üretimden alınan vergiler nemli yer tutmaktaydı Karasal iklimin g rüldüğü genellikle dağlık ve ziraata uygun olmayan nahiyede vadiler ve dağlar arasında kalan sınırlı alanlardaki düzlüklerde ziraat ya ılırdı Varto nahiyesinde vergi gelirleri kaydedilen altmış sekiz karyenin he sinde buğday altmış yedi karyede ar a⁶⁸ sekiz karyede gavers ve sadece ümgüm karyesinde zeyrek vergiye konu olacak oranda yetiştirilmişti Varto nahiyesinde ziraî hayatın ağırlık noktasını buğday ve ar a oluşturmakla birlikte ürün çeşitliliğinin azlığı dikkat çekmektedir Bu durum muhtemelen VI yüzyılda süren İnan seferleri nedeniyle devletin ordu ve atların gıda ihtiyacını karşılamak için buğday ve ar a üretimini arttırmak amaçlı uyguladığı zel olitikalarla alakalıydı⁶⁹ 1556 tarihli defterden nahiye genelinde ne kadar ziraî ürün yetiştirildiğini tes it edecek verilere sahi olamasak da bu ürünlerin fiyatları hakkında fikir edinebilmekteyiz Varto nahiyesinde buğdayın kilesi ar anın kilesi gaversin kilesi ve zeyreğin kilesi akçeydi Bu ürünlerden Varto nahiyesi genelinde Müslümanlar için mine's-südüs (1/6), gayrimüslimler için mine'l-hums (1/5) oranında şür alınmıştı ldeki verilerden ürünlerin miktarını tes it edemediğimiz için nahiye gelirleri içerisindeki oranlarını da tes it etmemiz mümkün g zükmemektedir

iraî ürün olarak ekilmeyen ancak karasal iklimin g rüldüğü alanlarda doğal olarak yetişen ve hayvan yemi olarak kullanılan çayır lar Varto nahiyesinde çok yaygın olmasa da vergiye konu olmuştu Anır karyesinden Hasanabad dan Kalekendi den ve irconik den İlyas dan ve ümgüm den akçe olmak üzere to lam akçe Çayır vergisi kaleminden gelir elde edilmişti Bunun akçesi zeamet gelirlerine akçesi Hınıs mirlivâ haslarına akçesi de Kiğı mirlivâ haslarına dâhildi yılında nahiye gelirlerinin sini çayır resmi oluşturmaktaydı

Varto nahiyesinin büyük lçüde dağlık alanlardan oluşması ve yaylaların bitki çeşitliliğine sahi olması hayvancılığın ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturmasına zemin hazırlamıştı smanlı Devleti nde koyun ve keçilerden alınan vergiye *âdet-i âğnâm* denilmekteydi ğnâm resminin hesalanmasında kuzulu koyun kuzusuyla oğlaklı keçi oğlağıyla beraber sayılır oğlaktan ve kuzudan ayrıca vergi alınmazdı⁷⁰ Varto nahiyesinde bu vergi iki baş hayvandan bir akçe olarak alınmıştı Vergi gelirleri kaydedilen altmış sekiz karyenin he sinden tahsil edilmesi hayvancılığın yaygın şekilde ya ldığını g stermektedir Ancak elimizde bulunan veriler Varto nahiyesinde kaç baş hayvan yetiştirildiğini hesalamaya

⁶⁵ H İnalçık *agm.*, s. 579.

⁶⁶ M. A. Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 122; M. A. Ünal, *Harput Sancağı*, s. 134-135.

⁶⁷ Ömer Lütfü Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I: Kanunlar* Burhaneddin Matbaası İstanbul s

⁶⁸ Vergi geliri yazılan k ylerden sadece Ka ucu da kaydedilmemesi dikkat çekicidir Bkz B A d s

⁶⁹ M. A. Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 105.

⁷⁰ N Çağatay *agm.*, s. 485-486.

ve nahıye gelirleri içerisinde bu verginin oranını belirlemeye olanak vermemektedir Koyun ve keçilerden oluşan sürü sahi leri âğnâm resmi dışında dirlik sahi lerine *resm-i kom* adıyla bir vergi daha demişlerdi Bu vergi Abdalcık karyesinde üç Mirahur-şeker ? Alagöz-i Küçük ve Karatokacı karyelerinde bir kıta şeklinde vergiye konu olmuş ancak ne oranda alındığı kaydedilmemişti Aynı tarihlerde Adilcevaz sancağından akçe alınmıştı⁷¹

Belgelerde Varto nahiyesinde su veya yel ile d nün un değirmenlerinden alınan ve *resm-i âsiyâb* denilen vergi kayıtlara geçmişti Nahiyede irili ufaklı otuz beş adet değirmen bulunmaktaydı Bu değirmenler yılında nemli ve tek sayılabilecek sanayi tesisleri konumundaydı Değirmenler sahi oldukları değirmen taşı sayısına ve çalıştıkları zaman süresine göre her ay akçe hesabı üzerinden vergilendirilmişti yılında ümgüm ve Anır karyelerinde beş Kalekendi de üç aşçı Ke enekli Kiranlık⁷² Harik, Da ak İnakkasım Pirahmed, Hasanabad ve Üçbudak'ta iki, Karahamza, Haso,⁷³ Mühürdar, Bezan, Çolakmezid, Karakuzu irink Hinzori⁷⁴ Balıklavi Biraniç ironik İlyas Rindali Karakaya K seveli Mamubadan Karatokacı Armudlu-i Küçük Beykendi Satışeyh Kirs Şeyhviran ve kçucafer de de birer taşlı değirmen mevcuttu Bu değirmenlerden akçe gelir elde edilmişti lde edilen âsiyâb resminin akçesi zeamet gelirlerine akçesi Hınıs mirlivâ hassına akçesi Kiği mirlivâ hassına akçesi de si ahi tımarına dâhildi yılında nahıye gelirlerinin ini âsiyâb gelirleri oluşturmaktaydı Muhtemelen değirmen bulunan karyeler değirmen bulunmayan karyelerin ihtiyacını karşılamakta ve bu k ylerde diğer k ylere göre daha fazla hareketlilik yaşanmaktaydı

am çiftlik veya nim çiftlikten az veya fazla yer ziraat eden reayadan fazlasından ve eksiginden d nüm başına alınan *resm-i tapu-yı zemîn* adlı bir vergi de Varto nahiyesinde kayıtlara geçmektedir smanlı kanunnamelerinde *zemin resmi* veya *dönüm resmi* olarak zikredilen bu verginin miktarı b lgenin verimliliğine göre değişiklik gösterirdi⁷⁵ Varto nahiyesinde bu vergi *resm-i deştbanî* ile birlikte yazılmış ve vergi geliri elde edilen altmış sekiz karyenin he sinden tahsil edilmiş fakat ne miktarda alındığı kaydedilmemiştir Vergi kalemleri yazılan bütün k ylerden alınan diğer bir vergi de çoğunlukla ar s niyâbet âbık kenizek yava kaçgun tütün resmi vs zuhurata bağlı olarak alınan vergilerin he si için kullanılan *bâd-ı hevâ* ile sövme, adam ldürme arasında ceza kanunnamelerinde belirtilen çeşitleri için bir af durumunda gösterilen miktarda paraya çevrilebilen *cürm ü cinâyettir*.⁷⁶ Varto nahiyesinde bu iki vergi *bâd-ı hevâ ve cürm ü cinâyettir* şeklinde birleştirilerek yazılmış ancak tahsil miktarı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir

tarihli defterde de Varto nahiyesindeki vergi gelirleri hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır bkz ablo yılında yılında var olan on beş vergi kaleminin he si korunmuş ve bunlara ek bazı yeni vergiler konularak sayı yirmi üçe çıkarılmıştır eni konulan vergilerden ilki aslında yılında çift vergisi içerisinde dâhil edilmiş ve yarım çift tasarruf eden reayadan akçe olarak alınmış olan nim çift vergisidir Bu vergi tarihli defterde hem ayrı kaydedilmiş hem de oranında zam ya ılarak akçe üzerinden alınmış ve çift vergisi de b ylece akçeden akçeye çıkarılmıştır Bilindiği üzere *resm-i çift* Doğu vilayetlerinde genellikle akçe üzerinden alınmaktaydı Bunun nedeni smanlı Devleti nin bu b lgelede çift resmini birtakım eski ağır vergilerin muadili kabul etmesindendi⁷⁷ yılında akçe olan çift vergisi yılında Safevî tehlikesinin azalmasıyla b lgede geçerli seviyeye getirilmiş ve akçe üzerinden alınmıştı

⁷¹ Kılıç *age.*, s. 211.

⁷² Bu karye Kilise Mezrası ile kaydedilmiştir Bkz. BOA. TT. d. 294, s.71.

⁷³ Bu karye Arduç inar ve Bostanlı mezralarıyla kayıtlıdır Bkz B A d s

⁷⁴ Bu karye azuki Mağarası Mezrası ile kayıtlıdır Bkz B A d s

⁷⁵ H İnalçık *agm.*, s. 592- Çağatay *agm.*, s. 504-505.

⁷⁶ Halil Sahillioğlu *Bâd-ı Hevâ DİA*, Cilt ürkiye Diyanet Vakfı ayınları İstanbul s

⁷⁷ H İnalçık *agm.*, s. 585.

tarıhli defterde ta u ile tasarruf edilmiş to rağı olmayan genellikle başkalarının ta ulu to raklarında işçi olarak çalışan evli reayadan alınan *caba bennâk*⁷⁸ vergisi de bennâk vergisinden ayrı kaydedili akçe olarak alındı tarihinde akçe tahsil edilmiş bennâk resmine de zam ya ılarak akçe alınmaya devam edildi Şahıs başına alınan vergiler sınıfına giren *resm-i mücerred* oranında bir değişiklik olmadı ve akçe olarak tahsil edildi ine şahsi vergilerden olu gayrimüslim vatandaşlardan alınan is enç vergisi yılında da akçe olarak alındı ve nahıye genelinde akçe gelir sağladı Vergi geliri kaydedilen yetmiş iki yerleşim yerinin sadece on tanesinden alınan bu verginin miktarı yılına g re artmıştı ine gayrimüslimlerden alınan ırgâdiye vergisinden kaza genelinde akçe gelir elde edildi akat bu vergiden elde edilen gelir yılına g re azalma g sterdi Hâlbuki nahiyede yaşayan gayrimüslimlerin sayısı arttığından bu verginin artması beklenirdi Oysaki durum tersine gerçekleşmişti İrgadiye vergisi irconik Balıklavi Şeyhgeldi Harik ve Kalekendi'de akçe ümgüm Hasanabad Rindali ve Anır karyelerinde ortalama akçe İlyas karyesinde ise yirmi gayrimüslim vergi mükellefi yaşamış olmasına rağmen hiç tahsilat ya ılamamıştı Bu durumun nedenini açıklayacak bir bilgiye tesadüf edilmemesi kâtibin dikkatsizliğinin s z konusu olabileceğini ya da bu verginin daha nce uygulandığı gibi fiilî hizmet şeklinde alınmış olabileceğini akla getirmektedir

Varto nahiyesinde yılı vergi kalemleri arasında bulunmayı yılında eklenen *resm-i bostan* sebze ve meyveden alınan vergiyi ifade etmektedir Vergi gelirleri yazılan yetmiş iki karyenin altmışından bu verginin tahsil edilmesi Varto nahiyesinde bol miktarda sebze ve meyve yetiştirildiğine işaret etmektedir Ancak defterdeki veriler sebze ve meyve türleri ile ne kadar üretilip ne oranda vergilendirildiklerini tespit etmeye olanak vermemektedir. Üretilen sebze ve meyvenin miktarları belirlenemese de deftere yansımış ve vergi alınmaya olanak teşkil etmişse halkın ihtiyacından fazla yetiştirildiği ve ekonomik bir değer ifade ettiği kesindir Çünkü reayanın kendi ihtiyacı için yetiştirdiği meyve ve sebzeden vergi alınamayacağı ancak verginin ürünün pazara götürülü satılması durumunda s z konusu olabileceği kanunnamelerde belirtilmiştir⁷⁹ VI yüzyılda Adilcevaz da meyve ve sebzeden oranında şür alınmıştı⁸⁰ Varto nahiyesinde de bu orana yakın alınmış olmalıdır

1568 tarihli defterde *resmi küvvâre* adıyla geçen ve reayanın elinde bulunan arı kovanları mahsulünden alınan vergi de yer almaktadır Reaya arılarını beslemek amacıyla kendi tımarının dışında başka bir tımar arazisine gitmişse verginin yarısını kendi tımar sahibine diğer yarısını da arılarını otlattığı tımar sahibine derdi⁸¹ yılında vergi gelirleri kayıtlı yetmiş iki yerleşim yerinin altmış üçünden to lam akçe resmi küvvâre alınmıştı VI yüzyılın ortalarında balın okkasının akçe olduğu dikkate alındığında⁸² nahıye genelinde 808.5 okka bal üretildiği s ylenebilir Nahiyede *resm-i küvvârenin* hangi oranda alındığını tes it edilemese de aynı yüzyılda Adilcevaz sancağında Müslümanlardan gayrimüslimlerden oranında *resm-i küvvâre* alınmıştı⁸³ Vergi miktarlarına g re en fazla bal sırasıyla Hınzori karyesi ile azuki Mağarası Mezrası Hüseyinşihab ve Karakuzu da üretilmişti

yılında zuhurata bağlı *bâd-ı hevâ ve cürm ü cinâyet* vergileri bir kalem hâlinde yazılmışken yine zuhurata bağlı *deştâni* de *tapu resmiyle* kaydedilmişti yılında bu vergilerden ikincisi aynı kalmış ilki ise bazen *bâd-ı hevâ ve arûsiye* bazen de sadece *arûsiye* şeklinde yazılmıştır Ataerkil düzenin yansımaları olarak ifade edilen ar s resmi nikâhlanan genç kız veya dul kadınlardan alınırdı⁸⁴ Bu verginin miktarı gelinin durumuna halkın zengin ve fakir

⁷⁸ o rağı olmayan evli vergi yükümlüsü erkek reayaya denilmektedir Bkz H İnalçık *agm.*, s. 590; Feridun M. Emecen, "Bennâk", *DİA* Cilt ürkiye Diyanet Vakfı ayınları İstanbul s

⁷⁹ N Çağatay *agm.*, s. 489.

⁸⁰ Kılıç *age.*, s. 211.

⁸¹ N Çağatay *agm.*, s. 508-509.

⁸² M. A. Ünal, *Harput Sancağı*, s. 123.

⁸³ Kılıç *age.*, s. 211.

⁸⁴ Ö. Lütfi Barkan, "Tımar", *İA* Cilt II I Milli ğitim Basımevi İstanbul s

olmasına göre değişmekle birlikte genellikle Müslüman bakire kız için akçe dul kadın için akçeydi ayrimüslimler için bu miktarların yarısı geçerliydi⁸⁵ Varto nahiyesinde 1568 yılında ar s vergisi yarım *nısf-ı arûsiye* olarak alınmış ancak kaç akçe üzerinden alındığı belirtilmemiştir arım alınmasının nedeni diğer yarısının Hınıs Mirlivâsı Mehmed Bey in haslarına dâhil edilmesiydi⁸⁶

yılında hayvanlardan alınmış olan *resm-i âğnâm* ve *resm-i kom* vergilerine 1568 yılına gelindiğinde *resm-i yaylak* ve *resm-i kışlak* adıyla iki ayrı vergi daha eklenmişti Sürülerini başka tımar sahibinin tımarında otlatan veya mîrî yaylaklarda yaylatan sürü sahi leri g çebe kabileleri ve y rüklerden yılda bir kez bazı yerlerde sürü başına bazı yerlerde koyun başına alınan *resm-i yaylak*;⁸⁷ Varto nahiyesinde vergi gelirleri kaydedilen yetmiş iki karyenin yirmi yedisinden to lam akçe olarak tahsil edilmişti Ancak bir sürünün kaç koyundan oluştuğu ve sürü başına ne kadar tahsil edildiğine dair herhangi bir açıklama ya ılmamıştır Aynı yüzyılda Diyarbekir Vilayeti ve Adilcevaz sancağında üç yüz koyun bir sürü kabul edilmiş ve her sürüden bir âlâ koyun olarak alınmıştı⁸⁸ En fazla *resm-i yaylak* Köseveli Karyesinden 90 akçe, en az Karakaya karyesinden akçe olarak tahsil edildi Kışlak resmi ise yaylak resmiyle aynı mahiyette olu başkasının tımarına hariçten geli kışlayan her üç yüz koyun başına bir âlâ koyun olarak alınmaktaydı⁸⁹ Bu vergi vergi gelirleri yazılan yetmiş iki karyenin otuzundan akçe olarak tahsil edilmişti Resmi yaylak alınan bütün yerleşimlerde resmi kışlak da vergiye konu olmuş ancak *resm-i kışlak* alınan Şeyh ir Karagiviç ve Ağca ınar karyelerinde yaylak resmi alınmamıştı ine hayvanlardan alınan *âdet-i âğnâm* vergisi 1568 yılında da iki baştan bir akçe şeklinde tahsil edildi ve *nısf-ı âdet-i âğnâm* şeklinde kayıtlara geçti İra bu verginin yarısı bu tarihte ar s resmi gibi Hınıs mirlivâ haslarına dâhil edilmişti⁹⁰ *Âdet-i âğnâm* yılında Varto da vergi geliri kaydedilen yerlerden yalnız Aygırçukuru ndan tahsil edilmemiş diğer yerlerden to lam akçe alınmıştı Bu miktar nahiye gelirlerinin ünü oluşturmaktaydı

yılında doğal olarak yetişi biçilen çayırlardan alınan *resm-i çayır* da vergiye konu olmuştu yılında akçe gelir sağlayan bu vergi tarihinde akçeye düşmüştü elirin akçesi Anır akçesi İlyas ve akçesi Kalekendi karyelerinden elde edilmişti Hayvan yemi olarak kullanılan ve biçilen otlardan alınan *resm-i giyah* da yılında yeni konulan bir vergi olarak karşımıza çıkmaktadır *Resm-i giyah*ın *resm-i çayır*dan farkı çayırlık alanların si ahi tasarrufunda olması ve kimseye ta uya verilememesiydi iyahın bedeli biçilen otun her arabası için iki akçeydi.⁹¹ yılında vergi geliri kaydedilen k yden akçe tahsil edilmişti iyah resminin birçok yerleşim yerinde vergiye konu olması hayvancılık faaliyetlerinin yaygın olduğunu g stermektedir Varto nahiyesinde yılında az miktarda da olsa keten üretildiği anlaşılmaktadır Bu vergi Karagiviç karyesinden Kara Seydi karyesinden akçe gelir ile vergiye konu olmuştu

Maktu vergiler arasında yer alan *resm-i âsiyâb*, yılında da daha nce olduğu gibi değirmenlerin sahi oldukları taş sayısına göre aylık akçe üzerinden alınmıştı Varto nahiyesinde yılında otuz beş değirmen bulunurken yılında bu rakam on dokuz düşmüştü aten yılı tahririnde değirmenlerin çoğunun harabe olduğu belirtilmekteydi yılında Karahamza Haso Çatak irink Hınzori Karamiçe Kalekendi Rindali Anır

⁸⁵ Halil Sahillioğlu Ar s Resmi *DİA*, Cilt ürkiye Diyanet Vakfı ayınları İstanbul s

⁸⁶ Mahsûl-i nısf ar sâne-i tîmârâ-i sipâhiyân-ı nâhiye-i Hınıs ve Handırıs ve Varto ve Bulanık ve ksu gayr ez-hâsshâ-i âdişâh-ı âlem-enâh ve ze âmethâ-i zü âmâ ve tîmârâ-i serbest ve evkâf. Bkz. TKGM. TT. d. 231, s. 2.

⁸⁷ Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, s. 134.

⁸⁸ Ö. L. Barkan, *Kanunlar* s Adilcevaz sancağı için zikr olan yaylaklarda yaylayan tavâ if-i Ulusât her tâ ifeden olursa sâ ir yaylaklarda âdet olduğu üzere üç yüz koyunda bir âlâ koyun ki kıymeti kırk akça ola mîrî için alına ve bu *resm-i yaylaklar* hâss-ı şâhî kaydolunmuştur Bkz B A d s

⁸⁹ Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, s. 134.

⁹⁰ Mahsûl-i nısf âdet-i âğnâm-ı tîmârâ-i sipâhiyân-ı livâ-i mezbûr gayr ez-hâsshâ-i âdişâh-ı âlem-penâh ve ze âmethâ ve hâsshâ-i mîrlivâ-i...Bkz. TKGM. TT .d. 231, s. 2.

⁹¹ Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, s. 283.

İlyas irconik Balıklıvi ümgüm irahmed Hasanabad Satıseyh çbudak Dabak ve İnak Kasım karyelerinde bulunan değirmenlerden to lam akçe gelir elde edilmişti Bu gelir yılına g re oranında azalmıştı Bunun nedeni değirmen sayısındaki azalmaydı Belirtilen tarihlerde değirmen gelirleri nahiye gelirlerinin ünü oluşturmuştu

b. Ziraî Üretim ve Fiyatlar

tarihli defter kayıtlarına g re Varto ya ait yerleşim yerlerinden keyl hinta buğday keyl şa ir ar a keyl gavers sürat darısı ve keyl gallât mahsül ürün gelir sağlanmıştı bkz ablo yılında bütün yerleşimlerde buğday ve ar adan gelir elde edilmesi b lgedeki tarımsal faaliyetlerin temelinde bu iki ürüne dayandığını g stermektedir

konomisi tarıma dayalı to lumların vazgeçilmez ürünleri olan buğday ve ar a yılında da Varto ya ait bütün yerleşimlerde yetiştirildi Bu durum buğday ve ar anın hem halkın temel besin maddelerini oluşturmasıyla hem de İran seferleri sırasında kalabalık ordunun iaşesini karşılamasıyla doğrudan ilişkiliydi Bu temel gıda ürünlerden başka hayvan yemi olarak kullanılan giyah ot bütün karyelerde yine zellikle hayvan yemi olarak kullanılan gavers de Mühürdar, Sultanşeyh Bezan ve Kalekendi dışındaki bütün karyelerde vergiye konu olacak oranda üretildi tarihli deftere g re Varto ya bağlı bütün karyelerde bol miktarda sebze ve meyve yetiştirilmekteydi Ancak bunların çeşitlerini ve miktarlarını tes it edecek verilere sahip değiliz ine bütün karyelerde ihtiyaçtan fazla bal üretildiği dikkat çekmektedir Dere vadi ve yaylalarda yetişen çeşitli bitki ve çiçekler arılar için elverişli ortam sunduğundan bütün yerleşimlerde arıcılık oldukça yaygındı

yılında Varto nahiyesinde vergi gelirleri kaydedilen altmış sekiz karyenin he sinde buğday altmış yedi karyede ar a sekiz karyede gavers ve sadece ümgüm karyesinde zeyrek vergiye konu olacak oranda üretildi Bu tarihte Varto nahiyesinde ziraî hayatın ağırlık noktasını buğday ve ar a oluşturmakla birlikte ürün çeşitliliğinin azlığı dikkat çekmektedir Bu durum muhtemelen hem nahiyenin iklim ve yeryüzü şekilleriyle hem de VI yüzyılda süren İran seferleri nedeniyle devletin ordu ve atların gıda ihtiyacını karşılamak için buğday ve ar a üretimini arttırmaya y nelik uyguladığı zel olitikalarla ilgiliydi ⁹² 1556 tahririnde nahiye genelinde ne kadar ziraî ürün yetiştirildiğini tes it edecek verilere sahi değiliz Ancak bu tarihte buğdayın kilesi ar anın gaversin ve zeyreğin akçeydi ⁹³

yılına gelindiğinde yetiştirilen tarım ürünlerinde çeşitlilik artmamış nahiyede buğday ar a gavers ve az miktarda zeyrek üretilmeye devam etmişti yılında ziraî üretimin başta gelen ürünü buğday olu bütün yerleşim birimlerinde vergiye konu olmuştu Buğday nahiye genelinde kile üretilmiş ve to lamda akçe gelir getirmişti Bu miktar nahiye gelirinin ini oluşturmaktaydı Buğdaydan sonra en fazla yetiştirilen ürün ar aydı Ar a da tı kı buğday gibi bütün yerleşim birimlerinde vergiye konu olmuş ve kile üretilerek akçe gelir sağlamıştı Bu miktarın nahiye gelirleri içerisindeki oranı ti çüncü sırada üretilen ürün olarak gavers kırk üç yerleşim yerinde vergi ürünü olmuş ve 3.0 kile üretilerek akçelik gelir seviyesine ulaşmıştı avers üretimi nahiye gelirinin unu oluşturmuştu yılında sadece ümgüm karyesinde kile üretilen zeyrek yine bu karyede kile üretilerek akçelik gelir sağlamıştı eyrek üretimi nahiye gelirlerinin ünü oluşturmuştu Belirtilen bu ürünlerin yılından yılları arasında fiyatları değişmemiş buğday ve zeyreğin kilesi akçe ar a ve gaversin kilesi de akçe üzerinden işlem g rmüştü

5. Dirlik (Timar) Düzeni

Elimizde bulunan ve çalışmanın ana kaynaklarını oluşturan tahrir defterleri Varto nahiyesinden elde edilen vergi gelirlerinin ne şekilde aylaştırıldığına dair de bize fikir verecek

⁹² M. A. Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 105.

⁹³ BOA. TT. d. 294, s. 19.

bilgiler içermektedir ve yıllarına ait tahrir defterlerinin icmalleri elimizde mevcut olmasa da tarihli defterden vergi gelirlerinin nasıl b lüştürüldüğü hakkında tahriri ya an eminin taki ettiği sistem dolayısıyla bazı bilgiler edinebilmekteyiz tarihli tahririn icmal defteri ise elimizde mevcuttur. Bu defter, nahiyede genelindeki tımar sahi leri ve kaç akçelik tımar tasarruf ettikleri hakkında bilgiler vermektedir Dirlik sahi lerini esas alarak hazırlanan bu defterde nce dirlik sahibinin adı başlık olarak yazılmış sonra onun tasarruf ettiği k ylerle ilgili bilgiler kaydedilmiştir

smanlı Devleti mîrî arazi re iminin tatbik edildiği b lgelerde vergi gelirlerinin bir kısmını doğrudan merkez hazinesine alır diğer kısmını tımarlı si ahilere dirlik olarak dağıtırdı Merkeze alınanlar cizye âdet-i ağnam gümrük gelirleri gibi mühim vergi kalemleri ile mukataa olarak işletilen diğer bazı kaynaklardı ⁹⁴ Ancak Varto nahiyesinde incelenen dönemde merkeze alınan yani adışah hasası olarak kaydedilen herhangi bir gelir kaydı bulunmamaktaydı Bunun yerine mirlivâ hasası tevcih edilenler ile zeamet olarak ayrılmış bazı gelirler mevcuttu yılında Varto nahiyesindeki Rindali Kalekendi Anır İlyas ve irconik karyeleri Hınıs mirlivâ hasası olarak ayrılmıştı ⁹⁵ Sancak genelinde Hınıs mirlivâ hasalarının genel to lamı 271.251 akçe olup bunun 31.826 akçesi yani %12'si Varto nahiyesinden çift, bennâk, mücerred, hınta şa ir ta u-yı zemin ve deştânî asi-yâb cürm ü cinâyet ağnâm is enç ırgâdiye ve çayır gibi vergi kalemlerinden sağlandı bkz ablo Mirlivâ hasası olarak yazılan yerlerden en fazla gelir, sırasıyla Anır ve Kulug l mezraları ile Kalekendi Rindali irconik ve İlyas ⁹⁶ karyelerinden elde edilmişti Hınıs sancağı genelinde Kığı mirlivâ hasası olarak kaydedilen tek yer Hasanabad karyesi olu buradan akçe gelir sağlanmıştı ⁹⁷

yılında Varto daki yerleşim yerlerinden Balıklavi ümgüm Karagiviç ve irahmed karyeleri zeâmet kaydedilmişti ⁹⁸ Hınıs livası genelinde akçelik zeâmet geliri elde edilmiş olu ⁹⁹ bunun akçesini yani ini Varto nahiyesi karşılamıştı Sancak genelinde zeamet gelirlerinin nemli oranının Varto nahiyesinden sağlanması dikkat çekmektedir eamet olarak yazılan karyelerde en fazla gelir sırasıyla ümgüm irahmed, Balıklavi ve Karagiviç den elde edilmişti elirin sağlandığı vergi kalemleri mirlivâ hasası gelirlerindeki vergi kalemleriyle aynı olu tek fark bunlara ilave olarak gavers ve zeyrekten de gelir elde edilmiş olmasıydı Vergi oranları verilen ve isimleri zikredilen karyelerle ilgili defterde zeamet sahi lerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır bkz ablo

yılı kayıtlarında Satışeyh Beykendi Kozluviran ve Haso karyeleri ile Arduç ınarı ve Bostanlı mezraları serasker tımarı olarak ayrılmış ve buralardan to lamda akçe gelir elde edilmişti Mirlivâ hasası zeamet ve serasker tımarı olarak kaydedilmiş yerlerin dışındaki diğer yerleşim yerleri si ahi tımarı olarak kayıtlıydı Si ahi tımarı olarak kaydedilen yerleşim yerlerinden elde edilen to lam gelir akçeydi n fazla si ahi tımarı geliri Çorsan karyesinden akçe en az ise Şeyh ir karyesinden akçe olarak to lanmıştı yılı için Varto nahiyesindeki bütün gelirlerin to lamı akçeydi bkz ablo Defterde Hınıs sancağının to lam vergi geliri ise 2.222.826 akçe olarak kaydedilmişti ¹⁰⁰ Dolayısıyla bu gelirin yaklaşık ü Varto nahiyesinden elde edilmişti tahririne g re ertek sancağının geliri akçe Mazgird sancağının akçe iken ¹⁰¹ 1550 tahririnde Antakya nahiyesinin geliri 382.794 akçeydi. ¹⁰² Keza tarihinde Kız-uçan

⁹⁴ M. A. Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 137.

⁹⁵ BOA. TT. d. 294, s. 13-16.

⁹⁶ Bu karye gelirinin 2.000 akçesi mir-i liva hasası akçesi tımar hissesidir Bkz B A d s

⁹⁷ elirin akçesi Kızıl kilise çayırının mahsulünden her art da şür karşılığında üçer ara şeklinde elde edilmekteydi. Bkz. BOA. TT. d. 294, s. 21.

⁹⁸ BOA. TT. d. 294, s. 18-19.

⁹⁹ *Hınıs Livâsı Mufassal Tahrir Defteri*, s. 6.

¹⁰⁰ *Hınıs Livâsı Mufassal Tahrir Defteri*, s. 6.

¹⁰¹ M. A. Ünal, *Çemişgezek Sancağı*, s. 149-150.

¹⁰² Ahmet Gündüz- rdinç ülcü VI üzyılda Antakya Nahiyesi (1584)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt Sayı s

sancağı akçe hasla idare edilmekteydi¹⁰³ Bu veriler dikkate alındığında Varto nahiyesinin yılında akçe gelire sahi olması nemli bir oranı ifade etmektedir

II Selim d neminde ya ilan tahrir sonuçlarını ihtiva eden ve tarihli olduğu düşünölen mufassal tahrir defterine vergi gelirlerinin miktarları yazılmış ancak zeamet mirliva hassı serasker veya si ahi tımarları ise belirtilmemiştir Varto nahiyesine bağı olan karye ve mezra hâsıllarının yılındaki to lamı akçedir bkz ablo¹⁰⁴ Veriler, nahie gelirlerinde yılına g re lük bir artış olduğunu g stermektedir eçen on iki yıllık zaman zarfında nahie genelinde elde edilen gelirlerde çok fazla bir artış olmamış artış normal düzeyde seyretmiştir Büyük ça lı değışikliklerin gerçekleşmesi biraz da zamanla alakalıdır İra bir b lgenin yerleşime açılması tarım ve ziraî faaliyetlerin organize edili olumlu bir noktaya taşınması belirli bir süre gerektirmektedir Dolayısıyla yılından yılına kadar geçen zaman bu türden faaliyetlerin tam anlamıyla hayata geçirilmesi için yeterli g zükmemektedir Bu nedenle gerçekleşen lük büyümeyi normal değerlendirmek gerekir Nahie genelinde durumun nceki tahrire g re iyiye gitmesi İnan savaşlarının bitmesi ve barışın sağlanmasıyla alakalıdır

tarihinde düzenlendiğı düşünölen tımar icmal defterine g re Varto nahiyesindeki yüz kırk iki yerleşim biriminde doksan dokuz adet tımar mevcuttu¹⁰⁵ Bu tımarların tamamından elde edilen gelir akçeydi bkz ablo ımar gelirleri dışında Rindali Kalekendi, ümgüm Hasanabad Anır aşçı İlyas¹⁰⁶ Alagöz-i Büzürk ve Tirconik karyelerinden elde edilen ve Hınıs mirlivâ haslarına dâhil edilmiş akçelik bir gelir daha mevcuttu Bu gelirlerin to lamı akçe olu aynı tarihlerde düzenlenen mufassal defterdeki gelirlerden akçe fazladır bkz ablo Bu fark nceki tahrirlerde ismi geçmeyen ve ilk defa icmal defterde karşımıza çıkan Bübüklü Karaluhacı Kara ınar Külüsük ve Kavaklu gibi yerlerden elde edilen gelirlerle alakalıdır

tarihli icmal deftere g re Varto nahiyesinin yıllık to lam geliri akçedir Demek ki bu gelirin 2 akçesini bir başka ifadeyle sını tımar gelirleri oluşturmaktaydı Nahie genelinde ortalama tımar geliri akçe olu en yüksek gelirli tımar si ahi çeribaşısı Divane¹⁰⁷ tarafından tasarruf edilmişti Divane çeribaşının Haso karyesinde 3.000, İlyas karyesinde ve Seydibeyyurdu karyesinde ise akçe olmak üzere to lam akçelik tımarı vardı Adları Şükür ve ekeriya olan iki tımar sahibi geliri akçe olan en düşük iki tımara sahi lerd

1568 tarihli icmal defterde yer alan si ahi tımarlarından bazıları bir k y veya mezranın bütün hâsılından bazıları da k y ve mezraların gelirlerinden birden fazla hissenin birleştirilmesiyle meydana gelmişti ani k ylerin gelirleri muhtelif büyüklükteki hisseler b lünmüştü B ylece bir k yün geliri iki ya da üç kısma ayrılarak her bir hisse bir si ahinin tasarrufuna verilmiş ve bir si ahi birkaç değışik k y ve mezranın hisselerinden oluşan bir tımar tasarruf edebilmişti Nahie genelinde müşterek tımara ise tesadüf edilmemiştir

ımarları gelir seviyelerine g re tasnif ettiğimizde ile akçe arasında yirmi yedi ile arasında kırk ile arasında on dokuz ile arasında altı ile arasında beş ve üzerinde ise iki tımar olduğunu g rmetkitez. Nahyedeki en fazla tımar geliri ile akçe aralığında bulunmaktadır ımar tevcih

¹⁰³ Murat Alanoğlu Kız- çan dan ülmür e smanlı İdaresi (-1923)", *Pülimür* to ya ayınevi İstanbul 2016, s. 61.

¹⁰⁴ yılında Kız-uçan livasının gelirleri akçeydi Bkz M Alanoğlu *agm.*, s. 60.

¹⁰⁵ Bazı tımar sahi lerinin ismi aynı olsa da baba isimleri belirtilmediğinden bunların aynı mı yoksa farklı kişiler mi olduğu tes it edilemediğinden farklı kişiler olarak düşünölmüşlerdir

¹⁰⁶ Bu karyenin to lam hâsılı akçe olu akçesi mirliva haslarına dâhildi Bkz K M d s

¹⁰⁷ yılında hâlâ Varto nahiyesi Çeribaşısı Divane Çeribaş nın evini iki si ahi başı birkaç adamını İdürünce rzurum Beylerbeyi ve Hınıs kadısına hüküm g nderilerek bu kişilerin derdest edilmesi istenmiştir Bkz B A A.DVNSMHM. d. 27, hüküm no: 735 ve 812.

usullerine göre akçeye kadar olan tımarlar tezkiresiz tımar olarak adlandırılı beylerbeyi tarafından tevcih edilmekteydi ile akçeye kadar olan tımarlar ise tezkireli olu tevcihi adışah beratıyla ya ılmaktaydı Varto nahiyesinin bağlı olduğu rzurum eyaletinde de durum aynıydı¹⁰⁸ Bu bilgiye göre Varto nahiyesinde yalnızca yukarıda bahsi geçen Varto nahiyesi Si ahi Çeribaşısı Divane ve hakkında bilgi sahibi olamadığımız Devletyar veled-i Kalender adlı kişilerin tasarruf ettiği tımarların tezkireli diğerlerinin tezkiresiz olduğunu söyleyebiliriz.

Kılıç olarak tabir edilen ve tımarın çekirdeğini teşkil eden kısım arçalanamazdı eliri 6.00 akçeden aşağı olan tezkiresiz tımarların kılıç hakkı rzurum yaleti için akçeydi Varto nahiyesinde bu rakamın altında yirmi iki adet tımar bulunmaktaydı ımarın akçeden fazla olan kısmı terakkilerden oluşurdu ve bunlar arçalanı başkalarına verilebilmekteydi ımar tasarruf eden kişilerin yıllık gelirleri akçeden fazla ise bu kişiler bizzat sefere katılı yanlarında bir cebelü g türmekle mükelleflerdi¹⁰⁹ Bu durumda Varto nahiyesindeki si ahilerden sadece on üçünün çağrıldığı seferde cebelü çıkarma mükellefiyeti vardı eliri akçenin üzerinde olanlar ise gelirlerinin her akçelik kısmı için bir cebelü çıkarmak zorundaydı¹¹⁰ Varto nahiyesinde akçe tımar tasarruf eden kimse olmadığından hiçbir si ahi birden fazla cebelü ile savaşa katılmak zorunda değildi

rzurum eyaletinin Hınıs sancağına bağlı olan Varto nahiyesinin bu tarihlerde çevresindeki yerlerle kıyaslandığında sayıca fazla denilebilecek tımara sahi olmasını¹¹¹ belki de I Süleyman ın doğu seferlerinde tımarlı si ahilere olan ihtiyacında aramak gerekir Nitekim I Süleyman d neminde Safevî tehlikesini ortadan kaldırmak ve sınır b lgelerinin güvenliğini sağlamak amacıyla İran a düzenlenen seferlerde asker ihtiyacını karşılamak için reayadan binlerce kişinin orduya yazıldığı ve bunlara fetih b lgelerinde tımarlar verildiği bilinmektedir.¹¹² Kendisinden sonra tahta geçen oğlu II Selim de babasının bu olitikasını taki etmiş g rünmektedir

Sonuç

Çaldıran Muharebesi nden sonra smanlı egemenliğine geçen Varto ya dair ilk bilgiler yılına kadar geriye gitmektedir B lgede yılında ya ılan tahrirde Bitlis e bağlı Handırıs ve hkan nahiyeleri yazılırken daha sonraki tahrirlerde Varto ya ait olduğu anlaşılan otuz bir k y ve on bir mezraya dair bilgiler de kaydedilmişti Aynı k yler yılında müstakil sancak hâlinde rzurum beylerbeyliğine bağlanan Hınıs sancağına ait tarihli mufassal tahrir defterine de eksik şekilde kaydedilmişti Ancak bu iki defterde yer alan bilgiler Varto ya dair genel bir değerlendirme ya ma olanağı vermemektedir

Varto ya dair ilk düzenli bilgiler tarihli Hınıs livası mufassal tahrir defterine kaydedilmişti Varto ilk kez bu defterde doksan üç k y ve elli bir mezradan oluşan bir nahije olarak karşımıza çıkmaktadır yılında Varto nahiyesine bağlı olan karye ve mezra hâsıllarının to lamı akçedir Bu gelirin akçesi zeamet akçesi Hınıs mirliva hâssı akçesi ise Kiğı mirliva hâssına dâhildi Bu tarihte nahije genelinde Müslüman, 990 gayrimüslim olmak üzere to lam kişi yaşamaktaydı

Varto nahiyesine dair detaylı bilgi edindiğimiz tarihli mufassal tahrir defterinde ise Varto ya ait doksan beş k y ve elli d rt mezra kayıtlıdır Bu tarihte nahije gelirleri yılına göre %14 artarak 352.370 akçeye nahije nüfusu ise artarak kişiye ulaşmıştır Bu kişilerin sı Müslüman i ise gayrimüslimdi yılına gelindiğinde nahije

¹⁰⁸ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der-Hülâsa-i Mezamin-i Defter-i Divan* İstanbul s -64.

¹⁰⁹ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman*, s. 63-64.

¹¹⁰ Feridun Emecen, "Cebelü", *DİA*, Cilt ürkiye Diyanet Vakfı ayınları İstanbul s

¹¹¹ yılında Adilcevaz sancağında yılında Muş ta Bitlis te Van da ise tımar bulunmaktaydı

Bkz Kılıç *age.*, s. 195-196.

¹¹² Ö. Küpeli, *age.*, s. 45.

nüfusunda ve gelirlerinde görülen artışın nedeni Safevî askerlerinin bölgeden çekilmesi ve Amasya Antlaşmasıyla sağlanan huzur ve barış ortamıydı

VI yüzyılın ilk yarısında nahiyenin genel olarak Osmanlı-İran savaşlarının olumsuz etkisi görülse de bu etki yüzyılın sonlarına doğru kısmen azalmıştı. Buna paralel olarak olumlu anlamda bir iyileşme yaşanmışsa da halkın tamamı tarım ya da hayvancılıkla meşgul olduğundan kentsel faaliyeti çağrıştıracak herhangi bir kayıt gözlemlenmemektedir. Arımsal ürün çeşitliği fazla olmayan nahiyede bol miktarda sebze ve meyve yetiştirilmekte ve yaygın olarak arıcılık yapılmaktaydı. Coğrafi yapı el vermemesine rağmen buğday ve arpa anın sancakta toplanan vergi içerisindeki nispeti oldukça yüksektir. Bunu hayvancılıktan alınan vergiler takip etmektedir. Bu da nahiyenin halkının yoğun olarak tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle uğraştığını göstermektedir. Tapu tahrir defterleri; özellikle Varto gibi az bilinen klasik Osmanlı nahiyeleri dışında kalan farklı idari kültürel ve etnik özellikler taşıyan yerleşimler hakkında bazı tespitlerde bulunmamıza olanak sağlamaktadır. Bu defterlerin incelenmesi Osmanlı Devleti'nin bahsedilen özelliklere sahip bölgelerde uyguladığı sistemi de daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu yönleriyle düşünüldüğünde Varto hakkında yapılacak bazı tespitlerin bundan sonraki çalışmalara ufak da olsa bir katkı sağlayabileceği ümit edilmektedir.

Kaynakça

A- r i kaynakları

- BOA. TT. d. 189.
 BOA. TT. d. 294.
 BOA. TT. d. 297.
 BOA. TT. d. 199.
 BOA. TT. d. 205.
 TKGM TTD 231.
 TKGM TTD 70.
 BOA. A.DVNSMHH d. 1.
 BOA. A.DVNSMHH d. 3.
 BOA. A.DVNSMHH d. 4.
 BOA. A.DVNSMHH d. 7.
 A.DVNSMHH d. 27.

B- r a tırma n eleme eserleri

- Alanoğlu Murat "Kız-çan dan ölümüne Osmanlı İdaresi (1923)", *Pülimür*, Ütopya ayınevi İstanbul ss. 85.
- Alanoğlu Murat *Osmanlı İdarî Sistemi İçerisinde Palu Hükümeti*, Yayınlanmamış Doktora ezi İstanbul niversitesi Sosyal Bilimler nstitüsü İstanbul
- Arınç Kenan *Doğal, İktisadî, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle Türkiye'nin İç Bölgeleri*, Biyosfer Araştırmaları Merkezi rzurum
- Aydın Dünder *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk tarih Kurumu ayınları Ankara
- Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der-Hülâsa-i Mezamin-i Defter-i Divan* İstanbul
- Barkan Lütfi "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, XI/ (1953), ss. 1-26.
- Barkan, Ö. Lütfi, "Timar", *İA Cilt II I Milli Eğitim Basımevi İstanbul* 1993, ss. 286-333.

- Barkan, Ömer Lütfü, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I: Kanunlar* Burhaneddin Matbaası İstanbul
- Bellaigue, Christopher, *İsyan Toprakları Türkiye'nin Unutulmuş Halkları Arasında İletişim ayınları* İstanbul
- Çağatay Neşet Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5/5,(1947), ss. 483-511.
- Emecen, Feridun M., *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları I* İsam ayınları İstanbul 2011.
- Emecen, Feridun M., "Bennâk", *DİA* Cilt Türkiye Diyanet Vakfı ayınları İstanbul ss. 458-459.
- Emecen, Feridun M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)* İş Bankası Kültür ayınları İstanbul
- Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası* Türk Tarih Kurumu ayınları Ankara
- Emecen, Feridun, "Cebelü", *DİA*, Cilt: 7, Türkiye Diyanet Vakfı ayınları İstanbul ss 188-189.
- Emecen, Feridun, "İrakeyn Seferi", *DİA* Cilt Türkiye Diyanet Vakfı ayınları İstanbul 1999, ss. 116-117.
- Emecen, Feridun, "Süleyman I", *DİA* Cilt Türkiye Diyanet Vakfı ayınları İstanbul 2010, ss. 62-74.
- Faroqhi, Suraiya, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", *International Journal of Turkish Studies*, 1/1/(1979), ss. 39-43.
- Faruk İsmailoğlu, *Manisa Kazası* Kültür Sanat yayıncılık İstanbul
- Genç, Vural, "Acem'den Rum'a": İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512), yayımlanmamış Doktora tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı İstanbul
- Göyünç, Nejat, "Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdari Bölgesel İhtisap Defterleri", *Tarih Dergisi* Sayı İstanbul ss 31-34.
- Göyünç Nejat Hâne Deyimi Hakkında *Tarih Dergisi*, 32/ Mart 1979, ss. 331-348.
- Göyünç, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı* Türk Tarih Kurumu ayınları Ankara 1.
- Gündüz, Ahmet-ülküldü, "VI. yüzyılda Antakya Nahiyesi (1512-1584)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt Sayı İstanbul ss 321-323.
- Hasan-i Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, Editör: C. N. Seddon, Baroda 1931.
- Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârîh IV* alınlaştıran İsmet Armağanoğlu Kültür Bakanlığı ayınları İstanbul
- Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* tercüme İskender Pala İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi yayınları İstanbul
- İdris-i Bidlîsî, *Selîm Şah-nâme* Hazırlayan Hicabi Kırılancı Hece ayınları Ankara
- İlgürel Mücteba İstimâlet *DİA* Cilt Türkiye Diyanet Vakfı ayınları İstanbul ss 362-363.
- İlhan M Mehdi, "XVI. yüzyıl Başlarında Amid Sancağı ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar" *Belleten*, LIV/209 (Nisan 1990), ss. 213-232.

- İlhan M Mehdi *Amid (Diyarbakır)*, Türk arıh Kurumu ayınları Ankara
- İnalçık Halil Osmanlılar da Raiyyet Rüs mu *Belleten*, Cilt: XXIII, Ankara 1959, ss. 575-610.
- Kılıç İhan *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat* amga ayıncılık Ankara
- Koçak Zülfıye Osmanlı ölümür ünde Kız- çan Nüfus ve erleşme (-1927)", *Pülümür* to ya ayınevi İstanbul ss -50.
- Kunt, Metin, *Sancak'tan Eyalete-1500-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi* Boğaziçi niversitesi ayınları İstanbul
- Küpeli, Özer, *Osmanlı- Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, edite e ayınevi İstanbul
- z Mehmed VI yüzyılda Bitlis Sancağı netim Nüfus ve Vergilendirme *IX th International Congress of Economic and Social History of Turkey, (Dubrovnik- Croatia, 20-23 August, 2002)* Türk arıh Kurumu ayınları Ankara ss -54.
- Öz, Mehmet, " ahır Defterlerinin Osmanlı arihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler *Vakıflar Dergisi*, XII, (1991), ss. 429-439.
- Sahillioğlu Halil Ar s Resmi *DİA* Cilt Türkiye Diyanet Vakfı ayınları İstanbul ss. 422-423.
- Sahillioğlu, Halil, "Bâd-ı Hevâ *DİA* Cilt Türkiye Diyanet Vakfı ayınları İstanbul ss. 416-418.
- Saraçoğlu Hüseyin *Doğu Anadolu Bölgesi* Milli ğitim Basımevi İstanbul
- Şahin İlhan Nahıye *DİA* Cilt Türkiye Diyanet Vakfı ayınları İstanbul 2006, ss. 306-308.
- Şeref Han Bitlisî *Şerefnâme* Cilt Çeviren Abdullah egin Nubihâr ayınları İstanbul 2013.
- Şeref Han Bitlisî *Şerefnâme* Cilt Çeviren Abdullah egin Nubihâr ayınları İstanbul 2013.
- C Başbakanlık Devlet Arşivleri enel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı ayın Nu: 46, Defteri Hâkânî Dizisi: VI, 294 Numaralı *Hıms Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (963-1556)*, Ankara 2000.
- aşçı Kemal *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, ayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk niversitesi Sosyal Bilimler nstitüsü arıh Ana Bilim Dalı Erzurum 2013.
- Tayyip Gökbilgin, "Nahiye", *İA* Cilt I Milli ğitim Basımevi İstanbul ss -39.
- Tuncel, Metin, "Bitlis", *DİA* Cilt Türkiye Diyanet Vakfı ayınları İstanbul 1992, ss. 225-228.
- uncel Metin Muş *DİA* Cilt Türkiye Diyanet Vakfı ayınları İstanbul ss -371.
- nal M Ali İstimalet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İm aratorluğu nun Kürt olitikası *Tarihte Türkler ve Kürdler Sempozyumu Bildirileri (09-10 Ocak 2014)*, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu ayınları Ankara ss -159.
- Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı* Türk arıh Kurumu ayınları Ankara 1999.

Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

İlmaz Ahmet *413 Numaralı Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Bitlis Sancağı (1555-1556)* yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Tezi Konya 2010.

İlmazçelik İbrahim *Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (1517-1838)*, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2010, Sayı 14, ss. 277-287.

Ekler:

Tablo 1.1 9 N maralı e terde Tes it dilen Varto ya it Yerle imler

No	Köyler	No	Köyler	No	Köyler	No	Mezralar
1	Zirnik	12	Karatokaç	22	Pazuki	1	Kızılkkaya
2	Hacıbey	13	İnak	23	Karasaıd	2	Bağlavi ¹
3	Mühürdar ²	14	Pir-Ahmed	24	Kırs	3	Hüseyin-Şihab
4	Anır	15	Armutlu-i Kebir	25	Hınzori	4	Şeyhgeldi
5	Kepenklü	16	Armutlu-i Sağır	26	Kalecik	5	Kara-Hamza
6	Kıranlık	17	aşçı	27	Karagiviç	6	Danak ³
7	Devletşah	18	Göl	28	İne-Bey	7	Ka ucu
8	Okçucafer	19	Satışeyh	29	Pir Gaib	8	K rkasım
9	İlyas-kendi	20	Gümgüm	30	Şeyhmerkaman ⁴	9	Armutlu
10	Haso	21	Üçbudak	31	Kızılmescid	10	Alagöz
11	Köseveli					11	Depecik

Tablo .1 9 N maralı e tere re Yerle im irimlerinden Sa lanan elirler

Yerle im Yeri	nta (keyl)	a r (keyl)	Resm-i çift, bennâk ve gayrihi (akçe)	Yerle im Yeri	nta (keyl)	a r (keyl)	Resm-i çift, bennâk ve gayrihi (akçe)
irnik ve Hacıbey	50	50	878	Pazuki	25	25	88
Mühürdar	50	50	842	Karasaıd	30	30	340
Anır ⁵	20	15	582	Kırs	25	25	300
Kepenklü	50	50	959	Hınzori	50	50	250
Kıranlık	50	50	584	Şehmerkoman	30	30	390
Devletşah	40	40	368	Sultanşe	30	30	340
Okçucafer	20	20	421	Bağlavi	50	50	128
İlyas-kendi	30	30	459	Hüseyin-Şihab?	15	15	70
Haso	20	20	422	Şeyhgeldi	5	5	60
Köseveli	30	30	295	Kara-Hamza	15	10	160
Karatokaç	60	50	597	Ka ucu	10	10	138
İnak	30	20	202	Göl	30	30	346
Pir-Ahmed	30	30	356	Satışeyh	35	35	952
Armutlu-i Kebir	50	50	680	Gümgüm	40	50	980
Armutlu-i Sağır	30	30	470	Üçbudak	50	50	648
aşçı ve Danak	40	40	662				
TOPLAM	600	575	8.777		440	445	5.190

Tablo . . 1 1 N maralı e terdeki Yerle im Yerleri ane Sayıları e sıl lar

No	Yerle im Yerleri	Karye Mezra	Hane	sıl	No	Yerle im Yerleri	Karye Mezra	Hane	sıl
1	Karasaıd	K	7	3.000	20	AlagözKüçük	K	-	2.000
2	Kepenklü	K	20	4.500	21	Şeyhvıran	K	-	2.500
3	Bezan	K	7	3.000	22	Hacıbey	K	-	999
4	uşimal	K	6	1.500	23	Viraniç	K	-	1.000
5	Mühürdar	K	6	1.500	24	Çolak Mezd	K	-	1.500
6	Sultanşe	K	15	1.500	25	İne Bey	K	-	1.500
7	Dapak	K	16	2.000	26	Mirahur-şeker?	K	-	1.500
8	Üçbudak	K	26	5.000	27	Aygırlu ⁶	K	-	1.500
9	Hınzori	K	10	3.000	28	Şi	K	-	1.500
10	Kıranlık	K	12	3.700	29	Çatmameşhed	K	-	1.500
11	Abdalcık	K	3	2.000	30	Göllüce	K	-	1.500
12	Kalekendi	K	5	2.000	31	Ka ucu	K	-	1.500
13	Anır	K	12	4.000	32	K rkasım ⁷	K	-	-
14	S gütlü	K	4	1.500	33	Karacavıran ⁸	K	-	-
15	İlmüddin	K	1	2.000	34	Kara ınar	M		
16	Mıth	K	4	2.500	35	Karacavıran	M		
17	Tirconik	K	12	3.000	36	Karaağaç	M		
18	Köseveli ⁹	K	16	3.000	37	Ayazvıranı	M		
19	Depecik	K	10	1.500		TOPLAM		192	68.699

¹ Bu mezra daha sonraki kayıtlarda Balıklı olarak kayıtlıdır² Bu karye için nâm-ı diğer Han-Ahmet kaydı düşülmüştür Bkz B A d s³ Bu mezranın zamanla Da ak olarak anılmaya başlandığını düşünmekteyiz⁴ Bu karye isminin zamanla belki de telaffuz güçlüğünden dolayı Şahmaran şekline d nüştüğünü düşünmekteyiz⁵ Bütün yerleşim birimleri içerisinde sadece burada keyl gavers kayıtlıdır⁶ Bu karyenin Aygırçukuru'na d nüştüğü düşünülmektedir İra Himis sancağında buna benzer bir karye adına tesadüf edilmemiştir⁷ Bu karye "vîrâne hâ hâli ani'r-re âyâ harâbe olmağın tevzi olunmayan budur ki zikr olunur şeklindeki ifadenin altında yazılmıştır Bkz B A MAD s -46.⁸ K rkasım karyesiyle aynı sayfaya kayıtlıdır Bkz B A MAD s⁹ Bu karye nâm-ı diğer Han mir olarak kayıtlıdır Bkz B A MAD s

Tablo 4. 1556 Yılı Varto Nahiyesi eamet elirleri

Zeamet Gelirleri	Resm-i Çift	Resm-i Bennak	Resm-i Mücerred	inta	ar	Gavers	Resm-i tapu-yı em n ma de tb n	Asiyab	Bad-i ha e rm cinayet	Adet-i a n m	s en	Irgadiye	Resm-i ayır	e rek	Toplam
Balıklavi	120	132	30	1.680	350	280	58	30	80	200	0	0	0	0	2.960
Gümgüm	0	0	0	4.800	2.500	800	32	150	40	50	500	144	30	960	10.006
Karagiviç	100	0	18	1.200	500	0	22	0	20	140	0	0	0	0	2.000
PirAhmed	100	36	18	1.800	500	72	31	60	40	250	75	18	0	0	3.000
Toplam	320	168	66	9.480	3.850	1.152	143	240	180	640	575	162	30	960	17.966

Tablo 5. 1556 Yılı Varto Nahiyesindeki ir i asları

ir i asları	Resm-i Çift	Resm-i Bennak	Resm-i Mücerred	inta	ar	Resm-i tapu-yı em n ma de tb n	Asiyab	Bad-i ha e rm cinayet	Adet-i a n m	s en	Irgadiye	Resm-i ayır	Toplam
Rind Ali	0	0	0	4.008	1.660	150	30	150	336	950	228	0	7.512
Kalekendi	0	0	0	4.800	2.000	142	90	140	150	1.175	282	100	8.879
Anırv Kuluğ l mezrası	1.080	216	72	3.840	1.100	286	150	200	2.140	525	126	200	9.935
İlyas	120	48	18	452	1.000	32	30	40	220	0	0	40	2.000
Hasan-âbâd	0	0	0	3.600	1.380	173	60	200	15	1.550	372	150	7.500
Tirconik	80	12	0	1.200	2.000	15	30	15	48	0	0	100	3.500
Toplam	1.280	276	90	17.900	9.140	798	390	745	2.909	4.200	1.008	590	39.326

Tablo 6. Yıllara göre Toplam Asıllar

No	Yerleşim Yeri	294/1556	70/1568	231/1568	No	Yerleşim Yeri	294/1556	70/1568	231/1568
1	Karahamza	4500	5930 ¹	6000	51	Sarunç	1000	1200	1200
2	Kızılmeşhed	2999	1500	1500	52	Şeyh İr	499	500	500
3	Kızıldeşe	2000	2400	2000	53	Karacaviran ve Ömerköy	1050	800	-
4	Beyyurdu	1000	-	-	54	Abdalcık	2000	2000	2000
5	Hasoile Arduç marı ve Bostanlı mz.	5999	6079	6000	55	Alagöz-i Küçük	4000	5200	5200
6	Hüseyinşah	3000	5780 ²	6000	56	İlmüddin	3000	2000	-
7	Çatak	2500	2400	2400	57	Sultanşe	1500	1600	1600
8	Mühürdar	1500	1584 ³	1600	58	Göllüce	1500	3200	3200
9	Bezan	3000	4000	-	59	Avşang ren	2000	3200	3200
10	Çolakmezid	2000	2600	2600	60	Harik	2000	2606 ²⁵	3200
11	Ayırçukuru	1000	852 ⁴	-	61	Karatokacı	4500	6230 ²⁶	6000
12	Kamışlı	1000	1000	1000	62	Çorsan	8000	8010 ²⁷	8000
13	Karakuzu	4000	5085 ⁵	5000	63	Kızılmescit	4000	4840 ²⁸	4800
14	Zirnik	2000	4000	4000	64	Mamubadan	3000	5000	5000
15	Hacıbey	999	1060 ⁶	1000	65	Köseveli	4000	2940 ²⁹	3000
16	uşimal	1500	1200	1200	66	Çillübaş	2000	2200	2200
17	Depecik	1500	1200	1200	67	Karakaya	2450	3800 ³⁰	4000
18	Doğda	1500	1580 ⁷	1600	68	Şahmaran	6000	6300	4000
19	Hınzorive Pazuki Mağarası mz	3000	5959 ⁸	6000	69	Arpaderesi	1000	1000	-
20	Kiranlık ve Kilise mz.	3700	4001 ⁹	4000	70	Akmeşhed	1000	1230	-
21	Alagöz-i Büzürk	2999	3031 ¹⁰	3000	71	Beyçimeni, Karaviran Değirmenderesi	5000	-	-
22	Çatmameşhed	1500	1499 ¹¹	1500	72	Çatviran	1000	-	-
23	Alican	3000	3462 ¹²	3500	73	oncalı	3500	-	-
24	Göl	1500	2000	2000	74	Şeyhgeldi	2999	4000	4000
25	Biranç	2000	2100	-	75	ılanlı	3000	3979 ³¹	4200
26	Kirs	3000	2960 ¹³	3000	76	Ağca marviranı	-	3000	3000
27	Şi	1500	4010 ¹⁴	4000	77	Hüseyin	1000	999 ³²	-
28	Haşhaş	2000	2200	-	78	Karamişe Kadem ve Habiboğlu	2500	2740 ³³	2800
29	Kalecik	3000	2500	2500	79	Abaderesi	-	2200	2200
30	Kalecik-i diğer	2000	1600 ¹⁵	1600	80	Seydibeyyurdu ve Delav marı	-	2500	4500
31	Harami marı	2000	2100	2100	81	Dirik, Kelovik ve Karasaid	-	2707 ³⁴	2700
32	Devletşah	5500	5604 ¹⁶	6100	82	Kalekendi	8879	10000	10000
33	aşçı	3000	3040 ¹⁷	3500	83	Rındalı	7512	9.005 ³⁵	9000
34	Ka ucu	1500	1500	1500	84	Tirconik	3500	3498 ³⁶	3500
35	Kepenekli	4500	6700	6700	85	Balıklavi	2960 ³⁷	3500	3500
36	Şeyhviran	2500	1500	1500	86	Gümgüm	10006 ³⁸	10010 ³⁹	10000
37	Armudlu-i Kebir	3000	5490 ¹⁸	5500	87	Karagiviç	2000	2000	-
38	S gütlü	2000 ¹⁹	2000	2000	88	Pirahmed	3000	3000	-
39	S gütlü zçıkaran ve Açıkmişe	3500	-	-	89	Hasanabad	7500	8500	8500
40	Okçu Cafer	5000	5000	5000	90	Karaseydi	6000	6000	6000
41	Mirahurşeker	1500	1700	1700	91	Anır	-	11020 ⁴⁰	11000
42	Armutlu-i Küçük	3000	3408 ²⁰	3400	92	İlyas	4000	4994 ⁴¹	5000
43	İnebey	2500	-	-	93	Kaşdere Kızılkaya Kalecik Devrviranı	-	4200	4200
44	Tono	1000	1000 ²¹	1000	94	Mescidli ve Karagöl	-	2230 ⁴²	2200
45	Dapak	1500	3400	3400	95	Çalömer	-	2200	-
46	İnakkâsım	4000	4800	4800	96	Mith ⁴³	1000	-	-
47	Beykendi	2500	2488 ²²	-	97	Kara mar	1500	2500	2500 ⁴⁴
48	Satışeyh	1500	4930 ²³	5000	98	K rkasım	2500	1000	1400
49	Kozlucaviran	500	700	700	99	Tono	1000	-	1000 ⁴⁵
50	Üçbudak	7000	7700 ²⁴	7800	100	Arablu	1500	-	1500

101	Ak ınar	1500	-	-
102	Kara ınar	500	500	500
103	Teberrüklü	500	500	-
104	Bazarcıkviranı	500	500	-
105	S ğütlü	2000	500	500
106	Değnek	2500	700	700
107	Dölmelik ve Ziyaret	999	1000	-
108	İnce ınar ⁴⁶ Ağca ınar	1000	2200 ⁴⁷	2100
109	Karataş	500	500	1100
110	Kızılyatak	500	500	500
111	Değirmenlü	1000	1000	1000
112	Karataş Diğer	1000	1000	-
113	ındıklı	500	600	600
114	Kilise	600	600	600
115	Er-Mehmet ve estemer d çayırı	1499	1700	1700
116	Çal Ömer ve Karaağaçlu	2000	-	-
117	Karaağaç	1500	2000	2000
118	Viranşehir	1500	900	900
119	Karaviran	1000	1000	1000
120	Depeli ve Ak ınar	1500	1500	1500
121	Leylekderesi	499	1100	1000
122	Kızılağaç	1000	500	500
123	Kızılağaçnezd-i Karaisa	1000	500 ⁴⁸	-
124	Kara ınar	2000	2200	2200
125	Haramlı	499	-	500
126	Pirahlugöl	1500	- ⁴⁹	-
127	Armudlu	1000	400	400 ⁵⁰
128	Abdi	1000	1200	1200
129	S ğütlüziyareti	1000	2000	2000
130	Lale	499	700	700

131	Horos	1000	1000	1000
132	ündoğmuş	2000	- ⁵¹	-
133	Kızılg 1	-	1000	1000
134	Hanako?	-	500	-
135	Selurvank?	-	500	600
136	Karakilise	2000 ⁵²	2500	-
137	Kara ınar	2500	2500	3500
138	izzetlü	-	1500	-
139	Dilküdeliği	-	2100	2100
140	Pirgaib	-	1200	1200
141	Bübüklü	-	-	500
142	Armudlu	-	-	1000
143	Karataş	-	-	500
144	Karaluhacı	-	-	6000
145	Kızılağaç	-	-	500
146	Armudlu ve Kaldırım	-	-	3200
147	Dirik	-	-	4000
148	Yerköprüsü	-	-	3200
149	Kavaklı	-	-	1000
150	Kızılkaya	-	-	500
151	Bayramca	-	-	2100
152	Hasanikanlı?	-	-	2200
153	Handere	-	-	500
154	Çeraklı	-	-	500
155	Karaağaç	-	-	600
156	Kızılmescid	-	-	1500
157	Andalyurdu	-	-	2600
158	ılanluca	-	-	500
TOPLAM		302.646	352.37	355.7

¹Kâti olarak yazmıştır ²Kâti olarak yazmıştır ³Kâti olarak yazmıştır ⁴Kâti olarak yazmıştır ⁵Kâti olarak yazmıştır ⁶Kâti olarak yazmıştır ⁷Kâti olarak yazmıştır ⁸Kâti olarak yazmıştır ⁹Kâti olarak yazmıştır ¹⁰Kâti olarak yazmıştır ¹¹Kâti olarak yazmıştır ¹²Kâti olarak yazmıştır ¹³Kâti olarak yazmıştır ¹⁴Kâti olarak yazmıştır ¹⁵Karye-i Viranşehir ile birlikte hâli ani r-re âyâ olarak yazılmıştır ¹⁶Kâtip 6.100 olarak yazmıştır ¹⁷Kâti olarak yazmıştır ¹⁸Kâti olarak yazmıştır ¹⁹Karye-i S ğütlü nam-ı diğer Karaca-viran şeklinde yazılmıştır ²⁰Kâti olarak yazmıştır ²¹Muhtemelen ono adı zamanla ülükendi ye d nüsmüştür ²²Kâtip 2.500 olarak yazmıştır ²³Kâti olarak yazmıştır ²⁴Kâti olarak yazmıştır ²⁵Kâti olarak yazmıştır ²⁶Kâtip 6.000 olarak yazmıştır ²⁷Kâti olarak yazmıştır ²⁸Kâti olarak yazmıştır ²⁹Kâti olarak yazmıştır ³⁰Kâtip 4.000 olarak yazmıştır ³¹Kâti olarak yazmıştır ³²Karye-i Hüseyin nâm-ı diğer skidam olarak kayıtlıdır ³³Kâtip 2.800 olarak yazmıştır ³⁴Kâti olarak yazmıştır ³⁵Kâti olarak yazmıştır ³⁶Kâti olarak yazmıştır ³⁷Hâsil yanlış to lanmış ve olarak kaydedilmiştir ³⁸Hâsil yanlış to lanmış ve olarak kaydedilmiştir ³⁹Kâti olarak yazmıştır ⁴⁰Kâtip olarak yazmıştır ⁴¹Kâti olarak yazmıştır ⁴²Kâti olarak yazmıştır ⁴³Malazgird nahiyesinin içerisinde yazılmış olmasına rağmen t bi -i nahiye-i Varto ibaresi düşülmüştür Bkz B A d s ⁴⁴Hâsılları ve olan aynı isimle kayıtlı üç ayrı karye mevcuttur ⁴⁵ono zamanla ülükendi ye d nüsmüş olmalıdır ⁴⁶numaralı defterde İnce nar yazılmışken numaralı defterde Ağca ınar şeklinde yazılmıştır ⁴⁷Kâti olarak yazmıştır ⁴⁸Nâm-ı diğer Sorkunlu Kilise olarak kayıtlıdır ⁴⁹Mezra a-i irahlug l olarak kaydedilmiş ancak hâsil yazılmamıştır ⁵⁰Mezra-i Armudlusekü olarak kayıtlıdır ⁵¹Mezra a-i ündoğmuş olarak kaydedilmiş ancak hâsil yazılmamıştır ⁵²Karye-i Bağçelü-dere, tâbi'-i Hinis ve karye-i Karakilise, tâbi'-i nahiye-i Varto şeklinde Hinis nahiyesi içerisinde yazılmıştır Bkz B A d s

Tablo 7. Tapu Tahrir Defterlerinde Tespit Edilen Karyeler

No	Karye	TT.d.294	TT.d.70	TT.d.231	No	Karye	TT.d.294	TT.d. 70	TT.d. 231
1	Karahamza	X	X	X	62	avşang ren	X	X	X
2	Kızılmeşhed	X	X	-	63	Harik	X	X ⁶	X
3	Kızılde e	X	X	X	64	Karatokacı	X	X	X
4	Beyyurdu	X	-	-	65	Çorsan	X	X	X
5	Haso	X	X	X	66	Kızılmescit	X	X	X
6	Hüseyinşihab	X	X	X	67	Mamubadan	X	X	X
7	Çatak	X	X	X	68	Köseveli	X	X	X
8	Mühürdar	X	X	X	69	Çillübaş	X	X	X
9	Bezan	X	X	-	70	Karakaya	X	X	X
10	Çolakmezid	X	X	X	71	Şahmaran	X	X	X
11	S ğütlü ¹	X	X ²	X	72	Arpaderesi	X	X	X
12	Değnek	X	X	-	73	Akmeşhed	X	X	-
13	Aygırçukuru	X	X	-	74	Şeyhğeldi	X	X	X
14	Kamışlu	X	X	X	75	ılanlı	X	X	X
15	Karakuzu	X	X	X	76	Karaseydi	X	X	X
16	Zirnik	X	X	X	77	Hasanabad	X	X	X
17	Hacıbey	X	X	X	78	Pirahmed	X	X	-
18	uşimal	X	X	X	79	Karagiviç	X	X	-
19	Depecik	X	X	X	80	Gümgüm	X	X	X
20	Doğdab	X	X	X	81	Balıklavi	X	X	X
21	Hinzori	X	X	X	82	Tırconik	X	X	X
22	Kıranlık	X	X	X	83	İlyas	X	X	X
23	Alagöz-i Büzürk	X	X	X	84	Rindali	X	X	X
24	Çatmameşhed	X	X	X	85	Kalekendi	X	X	X
25	Alican	X	X	X	86	Karakilise	X	-	-
26	Göl	X	X	X	87	Ömerköy	X	X	-
27	Biraniç	X	X	-	88	Anır	X	X	X
28	Kırs	X	X	X	89	Beyçimeni	X	-	-
29	Şi	X	X	X	90	Değirmenderesi	X	-	-
30	Haşhaş	X	X	-	91	Karaviran	X	-	-
31	Kalecik	X	X ³	X	92	Çatviran	X	-	-
32	Kalecik-i diğeri	X	-	X	93	oncalı	X	-	-
33	Viranşehir	X	X	-	94	Kaşdere	-	X	-
34	Harami inarı	X	X	X	95	Ağca inar	-	X	X
35	Devletşah	X	X	X	96	Ağca inarviranı	-	X	X
36	aşçı	X	X	X	97	Karamişe	-	X	X
37	Ka ucu	X	X	X	98	Çalömer	-	X	-
38	Kepeneklü	X	-	X	99	Tülükendi	-	X	X
39	Şeyhvıran	X	X	X	100	Hüseyin ⁷	-	X	-
40	Armudlu-i Kebir	X	X	X	101	Kızılkaya	-	X	X
41	S ğütlü	X	X	-	102	Devrivıranı	-	X	-
42	Okçucafer	X	X	X	103	Seydibeyyurdu	-	X	X
43	Mirahurşeker ²	X	X	X	104	Mescidlü	-	X	X
44	Armudlu-i Küçük	X	X	X	105	Dirik	-	X	X
45	İnebey	X	-	-	106	Kara inar	-	-	X
46	Tono	X	-	-	107	Büyükli	-	-	X
47	Dapak	X	X	X	108	Kızılğ l	-	-	X
48	İnakkasım	X	X	X	109	Armudlu	-	-	X
49	Beykendi	X	X	-	110	Karataş	-	-	X
50	Satışeyh	X	X	X	111	K rkasım	-	-	X
51	Kozluviran	X	-	-	112	Karaluhacı	-	-	X
52	Üçbudak	X	X	X	113	Kızılağaç	-	-	X
53	S ğütlü ⁴	X	-	-	114	Kısıkdere	-	-	X
54	Sarunç	X	X	X	115	Çukurviranı	-	-	X
55	Şeyh ir	X	X	X	116	Kaldırım	-	-	X
56	Karacaviran ⁵	X	X	-	117	Dilkideliği	-	-	X
57	Abdalcık	X	X	-	118	Yerköprüsü	-	-	X
58	Alagöz-i Küçük	X	X	X	119	Kavaklu	-	-	X
59	İlmüddin	X	X	-	120	Bayramca	-	-	X
60	Sultanşe	X	X	X	121	S ğütlü iyareti	-	-	X
61	Göllüce	X	X	X	122	Hasanikanlı ⁶	-	-	X

¹Bu defterde üç ayrı S ğütlü geçmektedir. Bunlardan ilki 67. sayfada hâsıl ve bir nefer ile kayıtlıdır İkincisi ise sayfada Göz-çıkaran ve Amıkmiş mezralarıyla birlikte hâsıl ve nefer ile kayıtlıdır üçüncü S ğütlü ise sayfada hâsıl ve hâli ani'r-re âyâ terkin-i karye-i toprak-ı ümgüm notu ile kayıtlıdır Dolayısıyla farklı zelliklere sahi bu S ğütlü k ylerini ayrı olarak ele almayı uygun bulduk ²Defterin b sayfası ile son sayfası olan iki S ğütlü k yü kayıtlıdır ³Defterde aynı sayfada hâsılları farklı iki ayrı Kalecik kayıtlıdır ⁴Aynı bir S ğütlü k yü olu nam-ı diğeri Karacaviran şeklinde kayıtlıdır ⁵Defterin sayfasında akçe hâsılı bulunan ve ser-asker tımarı olan bu k y aynı zamanda hâli ani r-re âyâ olarak kayıtlı iken defterin bir sonraki sayfasında hâsıla sahi ve diğeri ismi S ğütlü olan bir başka Karaca-vıran k yü daha kayıtlıdır ⁶Nâm-ı diğeri Abdalyurdu olarak kaydedilmiştir ⁷Sadece numaralı defterde geçen bu k y nâm-ı diğeri skidam olarak kayıtlıdır

Tablo 8. Tapu Tahrir Defterlerinde Tespit Edilen Mezralar

No	Mezra	TT.d.294	TT.d.70	TT.d.231	No	Mezra	TT.d.294	TT.d.70	TT.d.231
1	Arduç ınarı	X	X	X	39	Horos	X	X	X
2	Bostanlı	X	X	X	40	üdoğmuş	X	X	-
3	Kara ınar	X ¹	X ²	-	41	Arablu	X	X	X
4	K rkasım	X	X	-	42	Harâmlu	X	-	X
5	Tono-kendi	X	-	-	43	zçıkaran	X	-	-
6	Ak ınar	X	X	-	44	Armudlusekü	-	-	X
7	Teberrüklü	X	X	-	45	Amıkmişe	X	-	-
8	Bazarcıkvıramı	X	X	-	46	Kulugöl	X	-	-
9	Dönmelik	X	X	-	47	Mıth	X	-	-
10	Ziyaret	X	X	-	48	Kozluvıran	-	X	-
11	İnce ınâr	X	-	-	49	Değnek	-	X	X
12	S ğütlü	X	X	X	50	Karakilise	-	X	-
13	azukımağarası	X	X	-	51	Delav ınarı	-	X	-
14	Karataş	X	X	-	52	Pirgaib	-	X	X
15	Kızılyatak	X	X	-	53	Kızılg l	-	X	-
16	Kilise	X	X	X	54	Dilküdeliği	-	X	-
17	Değirmenlü	X	X	X	55	Suluyurdu	-	X	-
18	Karataş	X ³	X ⁴	X	56	Hanako	-	X	-
19	ındıklı	X	X	X	57	Kepeneklü	-	X	-
20	Er-Mehmed	X	X	X	58	İzzetlü	-	X	-
21	estemerçayırı	X	X	X	59	Karagöl	-	X	-
22	Çalömer	X	-	-	60	Kelovik	-	X	-
23	Karaağaçlu	X	-	-	61	Karasaid	-	X	-
24	Karaağaç	X	X	X	62	Selurvank?	-	X	-
25	Viranşehir	X	X	X	63	Handere	-	-	X
26	Karavıran	X	X	X	64	Çeraklu	-	-	X
27	Hüseyin	X	-	-	65	Tülükendi	-	-	X
28	Depelü	X	X	-	66	Kom			X
29	eğlekderesi	X	X	X	67	Kızılmeşed			X
30	Kızılağaç	X ⁵	X ⁶	X	68	Ağcakaya			X
31	Karamiše	X	-	-	69	Kızılmescid			X
32	Kadem	X	X	-	70	Külüstük			X
33	Habiboğlu	X	X	X	71	Meri			X
34	Pirahlugöl	X	X	-	72	Karaseydi			X
35	Armudlu	X	X	-	73	Harik			X
36	Abdi	X	X	X	74	ılanluca			X
37	S ğütlüziyareti	X	X	X					
38	Lale	X	X	X					

¹ tarihli defterde hâsılları ve olan üç ayrı Kara ınar mezrası kayıtlıdır

² tarihli defterde hâsılları ve olan üç ayrı Kara ınar mezrası kayıtlıdır

³ Hâsılları ve olarak kayıtlı aynı isimli iki mezra bulunmaktadır

⁴ Hâsılı olan Karataş mezrasından başka hâsılı olan Diğer Karataş olarak kayıtlı başka bir mezra vardır

⁵ İki de hâsıla sahi farklı sayfalarda iki ayrı Kızılağaç mezrası vardır

⁶ farklı sayfalarda ikisi de hâsıla sahi birisi nâm-ı diğer Sorkunlu Kilise olarak yazılan iki Kızılağaç mezrası kayıtlıdır

Tablo 9. 1556-156 Yılları Varto Nahiyesi Tahmin N s

Yerle im Yeri	Dini Aidiyeti	Hane		Mücerred		İklama	Tahminî Nüfus
1556 Yılı							
		M	E	M	E		
Karahamza	M	12	-	-	-	İmam	65
Kızılda e	M	4	-	-	-	-	20
Beyyurdu	M	8	-	-	-	-	40
Haso ¹	M	15	-	6	-	İmam	86
Hüseyinşihab	M	14	-	1	-	-	71
Çatak	M	8	-	4	-	-	44
Mühürdar	M	6	-	1	-	-	31
Bezan	M	9	-	1	-	-	46
Çolakmezid	M	12	-	3	-	-	63
S ğütlü	M	1	-	-	-	-	5
Aygırçukuru	M	9	-	1	-	-	46
Kamışlu	M	3	-	-	-	-	15
Karakuzu	M	7	-	-	-	İmam	40
Zirnik	M-G	4	2	3	-	İmam	28 M / 10 E
Hacıbey	M	5	-	-	-	-	25
uşimal	M	2	-	-	-	İmam	15
Depecik	M	1	-	-	-	-	5
Doğdab	M	5	-	2	-	-	27
Hınzori ²	M	14	-	5	-	-	75
Kiranlık ³	M	8	-	2	-	-	42
Alagöz-i Büzürk	M	3	-	2	-	-	17
Alican	M	7	-	5	-	-	40
Göl	M	11	-	2	-	-	57
Biraniç	M	3	-	-	-	-	15
Kirs	M	3	-	2	-	-	17
Şi	M	8	-	1	-	-	41
Kalecik	M	9	-	1	-	-	46
Harami marı	M	4	-	-	-	-	20
Devletşah	M	10	-	4	-	-	54
aşcı	M	9	-	8	-	-	53
Ka ucu	M	1	-	1	-	-	6
Kepeneklü	M	11	-	7	-	-	62
Şeyhviran	M	3	-	2	-	-	17
Armutlu-i Kebir	M	9	-	10	-	İmam	60
S ğütlü ⁴	M	3	-	-	-	-	15
Okcucafer	M	12	-	4	-	İmam	69
Mirahurşeker?	M	4	-	-	-	-	20
Armutlu-i Küçük	M	4	-	3	-	-	23
İnebey	M	2	-	-	-	-	10
Dapak	M	7	-	1	-	-	36
İnakkasım	M	6	-	2	-	-	32
Beykendi	M	8	-	3	-	-	43
Satışeyh	M	8	-	3	-	-	43
Üçbudak	M	16	-	2	-	3 Sipahizade	97
Saruniç	M	4	-	-	-	-	20
Şeyh ir	M	1	-	1	-	-	6
Abdalcık	M	3	-	2	-	-	17
Alagöz-i Küçük	M	6	-	1	-	-	31
İlmüddin	M	1	-	-	-	3 Sipahizade ⁵	16
Sultanşa	M	1	-	2	-	-	7
Göllüce	M	5	-	1	-	-	26
avşang ren	M	3	-	1	-	-	16
Harik	M	4	-	-	-	-	20
Karatokacı	M	39	-	8	-	5 sipahizade	228
Çorsan	M	5	-	-	-	-	25
Kızılmescid	M	5	-	-	-	-	25
Mamubadan	M	6	-	4	-	-	34
Köseveli	M	8	-	-	-	-	40
Çillübaş	M	2	-	1	-	-	11
Karakaya	M	5	-	-	-	2 Mazul sipahi	35
Şahmaran	M	6	-	-	-	1 Sipahi ⁶	31

Şeyh geldi	M	16	-	1	-	-	81
ılanlu	M	8	-	-	-	İmam	45
Rındali	E	-	36	-	-	2 Birünî	190
Kalekendi ⁷	E	-	31	-	-	16 Birünî	235
Anır ⁸	M-G	47	20 ⁹	12	-	2 Birünî ¹⁰	247 M / 110 G
İlyas	M-G	9	-	3	-	-	48
Tirconik	M	5	-	-	-	-	25
Balıklavi	M	18	-	5	-	-	95
Gümgüm	E	-	20	-	-	4 Birünî	120
Karagiviç	M	4	-	3	-	-	23
Pirahmed	M-G	6	3	3	-	-	33 M / 15 G
Hasanabad	G	-	60	-	-	2 Birünî	310
Karaseydi	M	8	-	-	-	-	40
Ak ınar mız	M	1	-	-	-	-	5
TOPLAM		534+8 ¹¹ +12 ¹²	172+26 Birünî	140+2 ¹³	0	48	3.902
		2.770	990	142			
156 Yılı							
		M	E	M	E		
Karahamza	M	14	-	8	-	İmam	83
Tülükendi	M	5	-	1	-	-	26
Haso	M	27	-	11	-	İmam ¹⁴	147
Hüseyinşihab	M	22	-	19	-	-	129
Çatak	M	16	-	5	-	-	85
Mühürdar	M	8	-	4	-	-	44
Bezan	M	11	-	5	-	-	60
Çolakmezid	M	12	-	8	-	-	68
Aygırçukuru	M	22	-	11	-	-	121
Karakuzu	M	12	-	6	-	-	66
Ağca ınar İnce ınar	M	4	-	1	-	-	21
Zirmik	M	11	-	5	-	-	60
Hacıbey	M	4	-	1	-	-	21
uşimal	M	4	-	-	-	-	20
Doğtab	M	4	-	3	-	-	23
Hınzori	M	46	-	59	-	-	289
Kıranlık	M	9	-	7	-	-	52
Alagöz-i Büztürk	M	11	-	13	-	-	68
Çatmameşhed	M	5	-	6	-	-	31
Alican	M	9	-	9	-	-	54
Göl	M	9	-	5	-	-	50
Bıranç	M	1	-	-	-	-	5
Kırs	M	9	-	-	-	-	45
Çalömer	M	3	-	-	-	-	15
Şi	M	12	-	-	-	-	60
Haşhaş	M	2	-	4	-	-	14
Kalecik	M	7	-	3	-	-	38
Harami marı	M	5	-	1	-	-	26
Devletşah	M	24	-	15	-	-	135
aşcı	M	49	-	7	-	-	252
Ka ucu	M	3	-	1	-	-	16
Karamişe ¹⁵	M	31	-	22	-	İmam	182
Şeyhviran	M	9	-	5	-	-	50
Armudlu-i Kebir	M	18	-	20	-	-	110
Okcucafer	M	21	-	7	-	-	112
Mirahurşeker?	M	1	-	1	-	-	6
Armudlu-i Küçük	M	10	-	10	-	-	60
Karatokacı	M	20	-	13	-	-	113
Çorsan	M	12	-	3	-	-	63
Kızılmesjid	M	17	-	9	-	İmam	99
Mamu-badan	M	24	-	7	-	-	127
Köseveli	M	23	-	26	-	-	141
S gütlü	M	8	-	1	-	-	41
Çillübaş	M	13	-	2	-	-	67
Karakaya	M	3	-	4	-	-	19
Şahmaran	M	9	-	5	-	-	50

Akmeşhed	M	10	-	1	-	-	51
Şeyhgeldi	M-G	11	1	3	-	7 Birûnî	58M / 40GM
İlanlu	M	24	-	19	-	-	139
Ağca marviranı	M	13	-	-	-	-	65
Harik ¹⁶	M-G	2	4	-	-	-	10 M / 20 GM
Dirik ¹⁷	M	2	-	2	-	-	12
avşang ren	M	5	-	5	-	-	30
Kalekendi	E	-	48	-	-	12 Birûnî	300
Rindali	E	-	43	-	-	14 Birûnî/ Keşiş	295
Anır	G	-	35	-	-	3 Birûnî	190
İlyas	M-G	18	20	19	-	-	109 M / 100 GM
Tırconik	E	-	5	-	3	1 Birûnî	33
Bahklavi	E	-	6	-	-	1 Birûnî	35
Gümgüm	E	-	36	-	-	5 Birûnî	205
Karagiviç	M	5	-	1	-	1 Birûnî	31
Pirahmed	M	2	-	1	-	İmam	16
Hasanabad	G	-	94	-	-	-	470
Karaseydi	M	10	-	7	-	-	57
Mescidlü ¹⁸	M	13	-	3	-	-	68
Beykendi	M	20	-	5	-	İmam	110
Satışeyh	M	25	-	8	-	-	133
Üçbudak	M	20	-	16	-	-	116
Şeyh ir	M	2	-	1	-	İmam	16
Abdalcık	M	6	-	2	-	-	32
Alagöz-i Küçük	M	13	-	3	-	-	68
Sultanşe	M	5	-	-	-	-	25
Göllüce	M	11	-	3	-	-	58
Dapak	M	8	-	9	-	-	49
İtakkasım	M	13	-	24	-	-	89
		837+7 ¹⁹	292+45 ²⁰	489 ²¹		53 ²²	6.394

* Müslüman (M), Gayrimüslim (G), Eramine (E).

¹ Arduç ınarı ve Bostanlı mezarları ile kayıtlıdır

² azuki Mağarası mezarası ile kayıtlıdır

³ Kilise mezarası ile kayıtlıdır

⁴ zçıkaran ve Amıkmişe mezarları ile kayıtlıdır

⁵ Biri mücerred olarak kayıtlıdır

⁶ Sipahi kayıtlı kişi mücerredir

⁷ BOA. TT. d. 294, s. 12.

⁸ Kulug l mezarısıyla yazılmıştır

⁹ Defterde toplam nefer yazılmasına rağmen kişi kayıtlıdır B A d s -14.

¹⁰ Bir ni yazılanlar gayrimüslimdir

¹¹ İmam olarak kayıtlıdırlar

¹² 2 mazul si ahi si ahizade kayıtlıdırlar

¹³ Bir sipahi ile bir sipahizade mücerredir.

¹⁴ İmanın mücerred olduğu kayıtlıdır

¹⁵ Kadem ve Habiboğlu mezarlarıyla kayıtlıdır

¹⁶ Nâm-ı diğer Abdalyurdu olarak kayıtlıdır

¹⁷ Kelovik ve Karasaid mezarlarıyla kayıtlıdır

¹⁸ Karag l mezarısıyla yazılmıştır

¹⁹ Bunların altısı imam biri birûnîdir.

²⁰ Bunların kırk üçü birûnî ikisi keşiştir.

²¹ Mücerredlerin biri İmam üçü gayrimüslimdir

²² Bunların biri bekâr olmak üzere yedi tanesi imam, biri Müslüman olmak üzere 44'ü birûnî, ikisi de keşiştir

Tablo 1 .155 Yıl Varto Nahiyesi Ver i elirleri

No	Yerle im Yerleri	Resm-i Çift	Nim Çift	Bennâk	Caba	Mücerred	inta	a r	Gâvers	Resm-i Giyah	Resm-i Bostân	Resm-i Kuvâre	e tb n e ta -yı em n	Âsiyâb	Bâd-ı ha e ar siye	Âdet-i n m	Resm-i Kom	Resm-i ı lak	Resm-i Yatak	s en	Irgâdiye	Resm-i ayır	e rek	Kettan	öplam
1	Karye-i Kara-Hanza	550	25	18	24	42	2.400	1.700	600	50	40	50	131	30	150	120	0	0	0	0	0	0	0	0	5930
2	Karye-i Tono	250	0	0	0	6	240	200	0	150	30	50	24	0	30	20	0	0	0	0	0	0	0	0	1000
3	Haso Karyesi Arduç marı ve Bostanlı M	1.100	25	18	36	78	1.800	2.000	200	50	50	12	200	30	140	100	240	0	0	0	0	0	0	0	6.079
4	Karye-i Hüseyin Şihab	550	100	0	72	108	3.000	940	0	200	120	200	170	0	140	180	0	0	0	0	0	0	0	0	5780
5	Karye-i Çatak	350	100	36	36	24	960	400	0	100	30	60	60	60	96	88	0	0	0	0	0	0	0	0	2400
6	Karye-i Mühürdar	400	0	0	0	0	600	300	0	60	0	10	60	0	60	70	0	0	0	0	0	0	0	0	1584
7	Karye-i Bezan	450	25	18	0	30	2.400	800	0	27	0	50	50	0	50	100	0	0	0	0	0	0	0	0	4000
8	Karye-i Çolak Mezid	350	100	0	0	48	1.200	600	0	30	0	50	95	0	30	97	0	0	0	0	0	0	0	0	2600
9	Karye-i Aygırçukuru	0	525	0	12	66	120	50	0	10	39	10	10	0	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	852
10	Karye-i Karakuzu	0	225	0	36	36	2.400	1.300	0	200	30	200	136	0	150	348	0	24	0	0	0	0	0	0	5085
11	Karye-i Ağca mar	200	0	0	0	6	1.200	500	0	100	10	30	55	0	39	60	0	0	0	0	0	0	0	0	2200
12	Karye-i Zırnık	450	50	0	0	30	2.400	500	100	80	30	40	140	30	100	50	0	0	0	0	0	0	0	0	4000
13	Karye-i Hacı Bey	100	0	0	0	6	480	100	100	90	40	10	24	0	20	90	0	0	0	0	0	0	0	0	1060
14	Karye-i usımal	0	25	54	0	0	480	100	100	100	10	40	50	0	120	121	0	0	0	0	0	0	0	0	1200
15	Karye-i Doğrab	200	0	0	0	18	600	200	0	200	40	30	62	0	30	200	0	0	0	0	0	0	0	0	1580
16	Karye-i Hınzori ve azuki Magarası M	200	50	234	324	336	2.400	1.000	0	136	90	299	90	30	170	540	60	0	0	0	0	0	0	0	5959
17	Karye-i Kıranlık ve Kilise Mezrası	300	75	0	0	42	1.200	1.000	0	100	20	30	70	0	50	164	0	0	0	0	0	0	0	0	4001
18	Karye-i Alagöz-i Buzluk	450	25	18	0	78	1.800	500	0	20	10	10	50	0	20	50	0	0	0	0	0	0	0	0	3031
19	Karye-i Çatmanışed	0	100	0	12	36	600	500	0	55	30	50	30	0	30	56	0	0	0	0	0	0	0	0	1499
20	Karye-i Alicant	100	0	18	38	54	1.800	1.000	0	86	30	50	90	0	50	146	0	0	0	0	0	0	0	0	3462
21	Karye-i Göl	450	0	0	0	30	480	400	0	100	26	150	100	0	64	200	0	0	0	0	0	0	0	0	2000
22	Karye-i Kirs	400	0	0	12	0	1.400	600	0	100	20	100	106	0	42	180	0	0	0	0	0	0	0	0	2960
23	Karye-i Si	600	0	0	0	0	2.400	500	0	200	50	42	70	0	30	118	0	0	0	0	0	0	0	0	4010
24	Karye-i Hasbaş	50	25	0	0	24	1.200	500	0	72	30	100	90	0	59	50	0	0	0	0	0	0	0	0	2200
25	Karye-i Kalecik	250	25	18	0	18	1.200	500	0	170	0	30	100	0	89	100	0	0	0	0	0	0	0	0	2500
26	Karye-i Harani marı	150	25	18	0	6	1.200	500	0	10	0	40	21	0	30	100	0	0	0	0	0	0	0	0	2100
27	Karye-i Devleşah	600	175	54	12	90	2.400	1.000	700	50	50	20	153	0	190	110	0	0	0	0	0	0	0	0	5604
28	Karye-i aser	1.050	25	0	324	42	960	200	0	100	40	0	86	0	90	123	0	0	0	0	0	0	0	0	3.040
29	Karye-i Karamiş ile Kadem ve Habiboglu M	800	175	90	36	132	600	500	100	20	80	25	50	30	50	52	0	0	0	0	0	0	0	0	2740
30	Karye-i Şeyhvan	350	50	0	0	30	600	200	0	50	20	50	30	0	20	100	0	0	0	0	0	0	0	0	1500
31	Karye-i Armutlu-i Kehir	750	25	18	12	120	600	1.100	650	50	40	30	90	0	70	155	0	0	0	0	0	0	0	0	5490
32	Karye-i Okcu Cafer	350	175	36	60	42	1.800	1.000	1.000	177	50	40	0	0	70	200	0	0	0	0	0	0	0	0	5000
33	Karye-i Armutlu-i Küçük	50	250	0	48	30	1.200	1.000	500	50	50	50	50	0	30	100	0	0	0	0	0	0	0	0	3408
34	Karye-i Karatokaçı	150	150	72	84	78	2.420	1.550	0	150	40	86	0	0	500	950	0	0	0	0	0	0	0	0	6230
35	Karye-i Çorsan	0	250	18	12	18	3.600	1.800	1.700	100	20	50	52	0	52	228	0	50	60	0	0	0	0	0	8010

Tablo 11. 1569 Yılında Varto Nahiyesindeki Tımarlar

No	Tımar Sahibi	Tımar Geliri	No	Tımar Sahibi	Tımar Geliri
1	Divane çeribaşı-i sipâhiyân-ı nâhiye	6.500	51	Bekir	3.200
2	Kubad ağa-yı aşîret-i Seğitlü?	5.999	52	Bayır	3.000
3	Davud veled-i İlyas	3.000	53	İlyas veled-i İbrahim	2.200
4	Şah Veli veled-i Yusuf	3.200	54	Şah Veli	1.700
5	Osman veled-i Divane	3.000	55	Habib veled-i Ali	2.100
6	Hüdavirdi veled-i Şah Hüseyin	3.300	56	Yakub veled-i Nuşirevan	4.300
7	Maksud	2.700	57	Zeynel	3.200
8	İbrahim veled-i Hüseyin	2.800	58	Hüseyin	3.000
9	Ümük veled-i Tur Ali	3.200	59	Yakub veled-i Osman	2.000
10	Şahvirdi veled-i Kasım	2.200	60	Elvend veled-i Şah Veli	3.000
11	Ömer veled-i Kubad	2.600	61	Hacı Mehmed	5.999
12	Bekir veled-i Mehmed	1.700	62	Yusuf veled-i Şah Veled	2.100
13	Devletyar veled-i Kalender	6.300	63	Osman veled-i Yar Ahmed	1.600
14	Behlül veled-i Hamza	1.800	64	Emir	5.999
15	Pir Ali	1.600	65	Müsafir veled-i Şemsüddin	4.200
16	Hasan veled-i Sultan	3.000	66	İlyas	2.700
17	Halil	2.400	67	Pir Ali	4.200
18	Şah Veli	2.000	68	Ali	3.200
19	Şah Veli veled-i Musa	2.100	69	Hızır veled-i Mikail	2.700
20	Pir Veli veled-i Aydın	2.200	70	Mehmed veled-i Abdullah	2.500
21	Gazi veled-i Ömer	1.700	71	Can Ahmed	2.700
22	Pir Veli	3.300	72	Pir Veli veled-i Kubad	3.200
23	Devletyar veled-i Can Ahmed	2.700	73	Seydi Ali veled-i Gazi	1.700
24	Hasan veled-i Behlül	3.200	74	Şah Veled	2.400
25	Maksud	1.500	75	Şükür veled-i Yusuf	1.200
26	Kasım veled-i Şah Kubad	2.500	76	Hasan veled-i Emir Ali	2.100
27	Hızır veled-i Şeyh Ali	5.200	77	Kubad	4.100
28	Ali veled-i Şah Hüseyin	2.700	78	Reşo veled-i Derman	3.100
29	Hacı veled-i Bekir	1.500	79	Resul veled-i Halil	5.600
30	Kasım veled-i Cafer	1.700	80	Mustafa	3.200
31	Maksud veled-i Hasan	3.800	81	Resul veled-i Ali	3.200
32	Süleyman veled-i Mehmed	2.200	82	Osman veled-i Bekir	2.100
33	Zeynüddin	2.200	83	Bektaş veled-i Şükür	2.500
34	Şefkat veled-i Hasan	2.000	84	Süvar veled-i Beşaret	2.100
35	Hamza veled-i Davud	2.100	85	Derviş	2.500
36	Halil veled-i Hüseyin	3.200	86	Abdullah veled-i İlyas	3.200
37	Elvend veled-i Mahmud	2.000	87	Hızır veled-i İlyas Çeribaşı	3.200
38	Seyfüddin veled-i Kalender	3.200	88	Mahmud veled-i Seydi Ahmed	1.600
39	Süleyman	1.900	89	Zekeriya veled-i Mikail	1.200
40	Allahvirdi	1.600	90	Şeref	2.000
41	Şah Kubad	2.200	91	Hasan veled-i Rüstem	2.200
42	Kirman	2.200	92	Yakub veled-i Piri	1.600
43	Göçeri	2.100	93	Şahkulu veled-i Küçük	2.100
44	Pir Seyyid veled-i Hızır	3.200	94	Kalender veled-i Budak	4.000
45	Abbas veled-i Kasım	2.100	95	Şah Veled veled-i Davud	3.000
46	Abdal veled-i Mahmud	2.100	96	Derviş veled-i Kulu	1.700
47	Süvar	1.700	97	Halil veled-i Halid	1.700
48	Pir Seyyid	1.700	98	Veli veled-i Ömer	4.100
49	Budak	1.700	99	Seydi Ali	3.200
50	İsmail veled-i Mustafa	1.800		TOPLAM	139.398
	TOPLAM	132.599		GENEL TOPLAM	271.997